

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ ve SOSYAL SINIFLAR ALİ GEVGİLİ

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ ve SOSYAL SINIFLAR ALİ GEVGİLİ

ARAŞTIRMA
DİZİSİ
BAĞLAM

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ ve SOSYAL SINIFLAR

ALİ GEVGİLİ

BAĞLAM

Bağlam Yayınları / 23
İnceleme - Araştırma / 8
Ali Gevgilili Tüm Yapıtları / 3

Birinci Basım İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü,
Sosyal Siyaset Konferansları 24. Kitap'tan
ayırması, İstanbul, İ.Ü., 1973

İkinci Basım Kasım 1989 (Gözden geçirilmiş olarak)

ISBN 975-7696-05-6

Kapak Yurdaer Altıntaş

Dizgi Teknografik Matbaacılık A.Ş. / 527 41 65
Baskı Ufuk Matbaası / 511 36 34
Kapak baskı Özdemir Ofset / 522 15 68

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara caddesi, 13/1
34410 Cağaloğlu - İstanbul
Tel : 513 59 68

*İhsan Ada için,
Bir büyük gazetecilik
ustasma...*

SUNUŞ

TÜRKİYE'de kapitalizm'in gelişim düzeyi, toplumun birbirini izleyen sosyal, ekonomik, politik ve kültürel bunalımlardan geçtiği XX. yüzyıl sonlarında yoğun bir tartışma konusudur.

Toplumsal yapının nitelik ve nicelikleri üstünde varılacak yargılar, uzun sürede toplumsal gelişim ve değişimlerin beklenebilir yönlerini de önemli ölçüde etkiler.

Tartışma gündeminin bir ara toplumsal yapının yarıfeodal mi, yoksa tümüyle feodal mi olduğu savlarına kadar indirgenebildiği belirli bir tarihsel ortamda gerçekleştirilen bu araştırma, ilk kez 30 Mart 1972'de, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün Sosyal Siyaset Konferansları dizisi çerçevesinde geniş bir izleyici kesimine sunuldu. Yazar bu nedenle, Enstitü'nün o dönemdeki yöneticisi Prof. Dr. Orhan Tuna da aralarında olmak üzere İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün üyelerine ve özellikle de çalışmanın yapılmasını öneren Enstitü Müdür Vekili Prof. Dr. Metin Kutsal'a kişisel olarak teşekkür borçludur.

Araştırmanın, «Kapitalist Toplumsal Oluşumun Dünyası» başlığını taşıyan Giriş'i ile «Anadolu'nun Dünya Düzenindeki İşlevi; Osmanlı'nın Yükseliş ve Çöküş Süreçleri», «Kapitalizm'de Yapısal Değişim Aşamaları» ve «Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk 50 Yılında Kapitalizmin Gelişimi» adlarını taşıyan ilk üç bölümü, kapitalist gelişim modelinin Türkiye düzenine özgü niteliklerini ana çizgileriyle toplu biçimde ortaya koyma denemesidir.

«Çağdaş Türkiye’de Sanayi Kapitalizmi ve Ekonomik Yapı» başlıklı dördüncü bölüm ile «Türkiye’nin Toplumsal ve Sınıfsal Yapısındaki Dönüşümler» adı verilen beşinci bölüm, özellikle de XX. yüzyıl üçüncü çeyreğine ilişkin sayısal verilerden de geniş çapta yararlanarak, sorunlara en somut ve güncel düzeylerde yanıtlar sunma çabasını yansıtır.

«2000’li Yıllar İçin Türkiye ve Geleceği» konusuna değinilen Sondeyiş bölümü ise, yüzlerce yıllık bir tarihsel oluşum sürecinin yarınma dönük bazı genel öngörülerini içermektedir.

Milliyet gazetesinde uzun yıllar yazarın Günlük başlıklı köşe yazılarında dile getirdiği ana yaklaşımların bu kez bağımsız bir araştırma içinde belirli bir yöntemsel bütünlükle ortaya konulmak istendiği Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar, daha sonraki yıllarda yayınlanan Türkiye’de 1971 Rejimi (1973) ile Yükseliş ve Düşüş (1981) adlı yapıtların da ana çekirdeğini oluşturmaktadır.

İkinci basım sırasında ilk metin tümüyle korunurken, belirli bazı dil ve yazım düzeltmeleri yapılarak, güncel düzeyde de yapıtın daha rahat izlenmesine yardımcı olunmuştur.

Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar’ın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi konferans salonundaki ilk sunuluşunu izleyen değerli bilim adamı ve düşünür dostlar ile genç üniversitelilerin yanı sıra, konferansa gelerek tartışmalar sonunda kutlama lütfunda bulunan dönemin Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran’ı da yazar saygıyla anımsamaktadır.

Ali GEVGİLİLİ

Burgazada/İstanbul
9 Eylül 1989

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	13
KAPİTALİST TOPLUMSAL OLUŞUMUN DÜNYASI	
EŞİTSİZ GELİŞİM İÇİNDEKİ BİR ÇAĞDA KAPİTALİST DÖNÜŞÜM	15
A. Bir Yapısal Araştırma İçin Yöntem	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
ANADOLU'NUN DÜNYA DÜZENİNDEKİ İŞLEVİ; OSMANLI'NIN YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ SÜREÇLERİ	
OSMANLI TOPLUMSAL DÜZENİNDE KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİ NEDEN GELİŞEMEDİ?	21
A. Anadolu, Tarihsel Olarak, Uluslararası İlişkilerle Derinden Bağlı Bir Dünya Yöresidir	21
B. Klasik Feodalizm'in Batı ile Eşanlı Olarak Anadolu'da Doğuşunu Önleyen Tarihsel Etkenler	23
C. Osmanlı Sosyal Yapısı Kendi İçinde İleriye ve Özellikle Kapitalizme Doğru Evrilmeye Ne Kadar Açıkta?	25
D. Yeni Çağ Eşiğinde Değişen Dışsal Dinamikler ve Osmanlı Gerilemesinin Kaçınılmaz Nedenleri	26
E. Gerileyen Osmanlı Toplumunda XVI. Yüzyıldan Sonra Şiddetlenen Yapısal İkilik ve İç Anarşi	28
F. XIX. Yüzyılda Türkiye'ye Kapitalizmi Dıştan Getirme Deneyi ve Batılaşma	30

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZM VE YAPISAL DEĞİŞİM AŞAMALARI

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMLERİNDEKİ TARİHSEL EVRELER	37
A. Kapitalist Toplumsal Oluşumun Genel Yörüngeleri	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNİN İLK 50 YILINDA KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ

TÜRKİYE'NİN DÜZENİNDEKİ ANA DÖNÜM NOKTALARI ve DEĞİŞİM AŞAMALARI	43
A. Kurtuluş Savaşı'nın Osmanlı'dan Devraldığı Sanayi Mirası Neydi?	44
B. İzmir'deki 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve Liberalizm Dencyi	46
C. 1930'lu Yıllarda İlk Beş Yıllık Planlar ve «Devletçilik»	47
D. İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Ticaret Sermayesinin Gelişimi	49
E. 1945'lerde Çok Partili Düzen Arayışları ve Büyük Burjuvazi'nin Doğrudan İktidarı	50
F. XX. Yüzyıl Son Çeyreğine Doğru Ulaşılan Sonuçlar	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'DE SANAYİ KAPİTALİZMİ VE EKONOMİK YAPI

SAYISAL VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE SANAYİ TOPLUMU'NA GEÇİŞ SÜRECİ	57
A. Türkiye Kapitalizminin Kaynakları	59
B. Türkiye Ekonomisinde Tarım'dan Sanayi Toplumu'na Dönüşüm ve Türkiye Kapitalizminin Ana Nitelikleri	61
C. Türkiye Kapitalizminin Önündeki Güncel Sorunlar	77

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL VE SINIFSA YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

GEÇİŞ TOPLUMUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ ve ÇAĞDAŞ KİMLİKLERİNİ ARAYAN GÜÇLER	83
A. Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Sosyal Yapıdaki Genel Etkileri	84
B. XX. Yüzyıl Sonları Türkiye'sinde Sosyal Sınıfların Durumu	92

SONDEYİŞ

2000'Lİ YILLAR İÇİN TÜRKİYE ve GELECEĞİ

DEMOKRATİK, ÇOĞULCU BİR DÜNYA DÜZENİNDE YER ALMA SAVAŞIMI	109
A. Avrupa Topluluğu'yla Bütünleşme, Çoğulcu Demokrasi ve Ötesi	109

DİZİN	111
--------------	------------

Giriş

Kapitalist Toplumsal Oluşumun Dünyası

EŞİTSİZ GELİŞİM İÇİNDEKİ BİR ÇAĞDA KAPİTALİST DÖNÜŞÜM...

İNSAN SOYU'nun binlerce yıllık gelişim sürecinde *kapitalizm*, toplumların önüne, kendisinden önceki bütün ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ayakbağlarını silip süpürerek, tarihi ilerleten ve değiştiren bir güç olarak çıktı. *Feodal* Batı Avrupa toplumlarının bağrından *devrimci* bir sınıf niteliğinde tarih sahnesine yükselen *burjuvazi*, kapitalist üretim biçiminde, üretimi sürekli değişikliğe uğratan, eski sosyal koşulları durmaksızın altüst eden araçları buldu. Çağdaş dünya sanayisini ve pazarını yaratan *kapitalizm*'e, en azından yarattığı bu büyük sıçrama dolayısıyla, insanlık tarihi çok şey borçludur.

Schumpeter, *kapitalizm*'den söz açmanın, bir *gelişim* ya da *değişim olayı*'nı dile getirmek anlamını taşıdığını söyler. Kapitalizmin durağan olmayan niteliği, özellikle sosyal bakımdan son derece önemli bir etkenidir. Bir toplumu ekonomik geriliğe mahkûm kılan nedenlerin başında, çokluk, içe kapalı, statik bir yapı gelir. Bu yapının kırılışı ve toplumda yeni dinamiklerin ortaya çıkışı, tarihsel olarak, dünyada kapitalizm'in gelişimiyle paralel gitmiştir. Schumpeter'in de belirttiği

gibi, «Kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim yöntemleri, yeni ulaşım metotları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin tipleri ve çeşitleridir. Bütün bunlar, kapitalist girişim tarafından yaratılmıştır'.»

Modern dönemlerde kapitalizm'den hiç kuşkusuz, salt bir içsel oluşum düzeyinde söz etmek olanaksızdır. Kapitalizm'in tümüyle *serbest rekabetçi*, liberal olduğu dönem, XIX. yüzyılın son yirmibeş yılından itibaren giderek büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunmaktadır. *Tekelci kapitalizm* çağına yönelen XX. yüzyılda, özellikle yeni kalkınma çabasındaki bir toplumda *kapitalizmin gelişmesi* birçok noktada tarihsel modelden ayrılabilir. Dışsal dinamiklerin belirli anlarda içsel dinamikleri şiddetle etkileyici nitelikler elde ettiği eşitsiz gelişim içindeki bir çağda, kapitalizm'in toplumları değiştirici yanına yeni öğeler eklenmiştir. Öyle ki, Sanayi Devrimi'nde toplumları ileri götüren bir dinamo rolü oynayan kapitalizmin, uluslararası egemen ekonomilerin etkisi altında bazan çarkları tersine işletmesi de beklenabilir.

Değişik gelişme aşamalarındaki toplumlar için *eşitsiz* bir dünyada kapitalizmin gelişmesinin yarattığı ekonomik ve sosyal sonuçlar da farklı olacak; bunların sosyal sınıflara ilişkin özellikleri belki de ülkeden ülkeye köklü ayrılıklar gösterecektir. Yapılması gereken, özellikle *Türkiye* gibi gelişme çabasındaki toplumlarda, somut durumlara özgü, somut değerlendirmelere girişmektir.

(1) Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, Cilt I, İstanbul, Varlık, 1966, s. 118

A. Bir Yapısal Araştırma İçin Yöntem

Kapitalizmin gelişimi ve sosyal sınıflar sorununu araştırmak, pratikte, ikili bir yaklaşımı gerektirir²:

i. Gerçeğin köklerine inebilmek, ancak, bir toplumu tarihsel gelişim çizgisine oturtmakla olasıdır. Tarih, boşuna yaşanmış bir deney değildir ve dünden gelen bugünkü toplumsal düzen, kendi doğrultularıyla birlikte yarına gidecektir.

ii. Çağdaş dünyada bir toplumun ekonomik ve sınıfsal gerçekliğini kavramak, aynı zamanda, o ülkeyi uluslararası ortamdaki yerine oturtmayı zorunlu kılar. Giderek hiçbir ülkenin ekonomik ve sosyal durumu, arasında yer aldığı dünya sisteminden ve o sistem içindeki genel devinimlerden soyutlanmış olarak düşünülemez.

Tarihin verdiği ders, yalnız, geçmişin mirasıyla geleceğin gizilgüçlerini, yaşanan anın özel koşulları altında, dünyanın gidişyle *uyumlu* olarak yeni bir senteze ulaştırabilen toplumların başarıya erişebildiği gerçeğidir.

(2) Ali Gevgilili, «Türkiye'de Ekonomik ve Politik Yapı/Tarihsel Perspektif İçinde Bir Yaklaşım Deneyi», **Mimarlık Dergisi**, sayı: 88, Şubat 1971, s. 36

Birinci Bölüm

Anadolu'nun Dünya Düzenindeki İşlevi; Osmanlı'nın Yükseliş ve Çöküş Süreçleri

OSMANLI TOPLUMSAL DÜZENİNDE KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİ NEDEN GELİŞEMEDİ?

A *NADOLU*, dünya coğrafyası üstünde bir bütünün parçasıdır. Sözkonusu olan bütün, *Akdeniz* çevresi toplumlarıdır. Daha ilk çağlardan başlayarak dünya ticareti özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmış; Akdeniz çevresindeki toplumlar ekonomik ve sosyal yapılarıyla birbirlerini derinden etkilemişlerdir.

A. Anadolu, Tarihsel Olarak, Uluslararası İlişkilerle Derinden Bağlı Bir Dünya Yöresidir

Doğu ile *Batı* arasında, dünya ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan Anadolu, en azından *Selçuklular* döneminden itibaren dışsal gelişmelerden ayrı düşünülemez bir ekonomiye sahiptir. Doğu/Batı ticaretinden alınan *pay*, aslında, yüzyıllar boyunca Anadolu ekonomisini ayakta tutan en büyük etkenlerden birisidir. Özellikle XII. yüzyıl'da Anadolu, uluslararası ticaret ve değişimi genişleten *uluslararası bir pazar* görünümündeydi. Selçuklular'ın, Karadeniz ve Akdeniz limanlarını fethetmeleri, buralara Türk tüccar ve sermayesini aktararak dışalım ve dışsatım kurumlarını kurmaları, düşük gümrük tarifeleri uygulayarak ülkeyi dünya tica-

retinin *transit* merkezi durumuna getirmeleri bir rastlantı değildir. Toplumun, hem ticaret hem de küçük imalat alanında uluslararası ortama bağıllığı, Selçuklular'a, karalarda ve denizlerde korsanların baskınına uğrayan tüccarın zararını hazineden karşılamak üzere bir tür *devlet sigortası* kurduracak kadar önemliydi³. Anadolu refahının orta çağdaki başlıca sırrı, uluslararası ticaretten ekonomiye sağlanan bu büyük paydır. Haçlı seferleri bile dinsel bir görünüm altında, Akdeniz'in ticaret düzenini yeniden yönlendirme amacını da güden savaşlardır. Yakındoğ'daki İslâm devlet ve beylikleri arasındaki çekişmeler bir ara bölgeden geçen ticaret yollarının kapanmasına neden olunca, Batı'da haçlı ordusu düşüncesi daha da öne çıkmıştır⁴. Haçlı seferleriyle Doğu ticareti yeniden açıldığı gibi, Avrupa'da ekonomik ve uygar gelişim de hızlanmıştır.

Haçlı savaşları başta Anadolu olmak üzere bütün Doğu Akdeniz kıyı kentlerine ilk kapitülasyonları getirmiştir. Bu süreç, aynı zamanda, *kozmpolit* bir tüccar kesimi olarak *levanten* işadamlarının güçlenmesini sağlamıştır. *Dışsal dinamikler* ve özellikle *kozmpolit finans* ve *ticaret sermayesi*, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşme sürecinde de özel roller oynayacak iki büyük tarihsel öğedir. Özellikle Osmanlı toplumunda iç ekonominin sarsıntı geçirdiği bütün tarih anlarında bu iki etken kararlaştırmacı güçler olarak sahneye çıkacak ve ekonomik gelişimin doğrultusunu başka yönlelere saptırabileceklerdir.

(3) Prof. Dr. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, Turan, 1969, 284-285

(4) Tefvik Çavdar, **Osmanlılar'ın Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, Ant, 1970, s. 11-12

B. Klasik Feodalizm'in Batı ile Eşanlı Olarak Anadolu'da Doğuşunu Önleyen Tarihsel Etkenler

Selçuklu ve Osmanlı dönemleri Türkiye ekonomisinin ilginç sorunu şudur:

Anadolu, genellikle Batı Avrupa'nın etki alanı içinde yer aldığı halde, Batı ekonomilerinin önce *feodalizm'e*, giderek *kapitalizm öncesi*'ne ve en sonunda da *kapitalizm'e* ulaşan gelişim süreçlerini Türkiye *neden* izleyememiştir?

Bunda, kuşkusuz, ne tümüyle *Doğulu* ne de tümüyle *Batılı* bir dünya görüşünü benimseyebilen Anadolu insanının ve bu dünya görüşünün üstünde yükseldiği Anadolu ekonomik yapısının özgül bir payı vardır. Anadolu, Batı'daki gelişmelere uygun olarak iki kez klasik yapıya yönelmenin eşiğine kadar gelmiş ve her iki olayda da Anadolu halk yığınlarının dünya görüşü ve çıkarları feodalleşmeyi reddetmiştir. Şöyle ki:

1. Yüzyıllar süren bir göçebelikten sonra *yerleşik düzen'e* geçiş dönemine gelen Türkmen boyları, XI. yüzyılın ilk yarısını Anadolu'ya akınlarla geçirmişlerdir. O çağın Anadolu'sunda *Bizans* yönetimi, geniş topraklar üstünde bir *toprak aristokrasisi* yaratmak ve halkı *serf* durumuna getirmek aşamasındaydı. Topraksızlaşan ve özgürlüğü sınırlanan Anadolu köylüsünün düzen karşısındaki derin hoşnutsuzluğunu, Türkler Anadolu'ya *kamusal mülkiyet* anlayışını yerleştirerek gidermişlerdir. Bu, Anadolu'da *klasik* feodalizmin ilk olumsuzlanmasıdır. Türkiye Selçukluları Anadolu'ya, İslâm fetih hukuku ile Türk göçebe geleneğinin birleşimi olan *mirî* (kamusal) toprak düzenini temelli olarak yerleştirmişlerdir. Tüm ülke toprakları kamusal mülkiyet altına

alındıktan sonra, çiftçiye ancak *ekeceği toprak* üstünde *kullanma hakkı* tanınmıştır. Osmanlı *tımar* düzeninin özünü oluşturan Selçuklu *küçük ikta* sistemi, zamanla Anadolu'da bütün feodal yönelişlerin yerini almıştır⁵. Anadolu'da tipik toprak aristokrasisinin görülmeşi tarihsel nedeni olan bu büyük olay, pratikte, Türkiye'de *feodal* anlamda bir *sermaye birikimi*'nin gerçekleşmeyişi de ana etkenidir.

2. Anadolu'da feodalizm'in *köylü* yığınlarının maddi desteğiyle ikinci büyük olumsuzlanması, 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra, Mogol egemenliği döneminde ortaya çıkan büyük karışıklıklarda görünür. 1300'lerde Selçuklu Sultanlığı'nın bütün uç beylikleri artık bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. İkiyüz yıldır derebeylik üretim biçimine doğru sürekli bir zorlama içindeki *Bizans*'ın karşısına, *kamusal mülkiyet* ile *özgür köylü* statüsünü sunan Osmanlılar'ın bir *alternatif* olarak çıkışları yine bu büyük altüst oluşa denk düşer⁶. Üretim ilişkilerini varolan koşullarda daha ileri bir düzene geçirmenin sancılarını çeken Bizans'ın önünde Osmanlı Devleti'nin kazandığı olağanüstü başarı, yoksul köylüye önerilen bu çözümün sonucudur. XVI. yüzyıla kadar süren kuruluş döneminde Osmanlı düzeninin köylülerden büyük tepkilerle karşılaşmayı, getirilen sistemin yığınların isteklerini herhalde karşılayabilmiş olmasının da bir sonucuydu. XIV ve XV. yüzyıllarda Anadolu köylüsü, kendi başına bir ekonomik birim olarak bu sentez çerçevesinde üretici güçlerin gelişimine tanık oldu. Osmanlı Devleti, Avrupa/Asya dış ticareti arasındaki çok duyar-

(5) Prof. Dr. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 276-277 ve sonrası.

(6) Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, İ. Ü., 1967, s. 102-105

lı yerinden, sınırlarının dışına doğru taşmanın maddi potansiyeline kavuştu.

C. Osmanlı Sosyal Yapısı Kendi İçinde İleriye ve Özellikle Kapitalizm'e Evrilmeye Ne Kadar Açıktı?

Tarih açısından önemli olan sorun, Anadolu'da feodalizmi önleyen gelişmelerin, ekonomik ve sosyal yapının geleceği üstündeki etkileridir.

Klasik feodal yapıdan farklı olarak Osmanlı ekonomik düzeni, geniş bir sivil ve asker yönetici kadronun tüm toplumsal yaşama büyük çapta karışarak yönlendirilmesine ve ekonomide yaratılan *artık değer*'e ortak olmasına izin verir. Bu, sağladığı sosyal dengeye karşılık, özellikle XVI. yüzyıldan sonraki dönemde içine düşülen yaygın toplumsal huzursuzluk ve genel durgunluğun da başlıca içsel nedenidir. Söz konusu düzenin, *gelişme dinamikleri* açısından, özellikle yerini aldığı klasik *feodalizm*'den daha az yeterli olduğunu öne süren bir düşünce okulu⁷, askeri yenilgilerin zamanla büyük ekonomik sistemin çöküşünü kaçınılmazlaştıran zincirleme tepkiler yaratmasını bu gerekçeyle açıklamaktadır. Sistem, sosyal istikrarı öne almakla, kendi içinde, varolan düzeni daha ileriye doğru dönüştürmek isteyecek güçlere de *ayakbağı* olmuştur. Dışsal ekonomilerin güçlendiği XVI. yüzyıl sonrasında ileri doğru gelişim gösteremeyen içsel sistem, ister istemez, egemen ekonomilerin etki alanına kaymıştır.

Türkiye ekonomisinin kendi dinamikleriyle, yaşadığı çağın oluşlarına paralel, *bağımsız* bir gelişme sağla-

(7) Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Princeton, Van Nostrand, 1965, s. 48-49

yamayışında, iç düzenin koyduğu *sınırlamalar* stratejik bir etkindir.

Osmanlı ekonomik sistemi,

- a) Dış faktörlerden sağlanan gelirler ile,
- b) Tarımsal üretim ve dış ticaret gelirlerine dayanır.

Tarih, Osmanlılar'ı, sürekli olarak dış ticareti geliştirici önlemler almaya itecektir. Fatih Sultan Mehmet'in 1453'de *İstanbul*'u fethi, bu anlamda, bir dönemeç noktasıdır. Yapılmak istenen şey yavaş yavaş ticari sermaye birikimi artan ekonomik sisteme, merkezi bir pazar sağlamak ve uluslararası ticaret mekanizmasına *İstanbul* üstünden el koymaktır. Prof. Mustafa Akdağ, bu nedenle, II. Mehmet'in padişahlık tahtına oturmasını bile *kozmpolit.imparatorlukçu* siyasetin bir zaferi olarak niteler⁸. Fatih Sultan Mehmet'in *İstanbul*'un fethinin daha üçüncü günü 1 Haziran 1453'te *İstanbul*'un Ceneviz tüccarına -Rumca olarak- verdiği *ticaret serbestliği* beratı, dış ticaretin ekonomideki rolü kadar, levanten ticaret kesiminin ağırlığını da daha o günden gösteren önemli bir tarih belgesidir.

D. Yeni Çağ Eşiğinde Değişen Dışsal Dinamikler ve Osmanlı Gerilemesinin Kaçınılmaz Nedenleri

İstanbul'un fethi gibi dinamik bir olguyla başlayan Yeni Çağ, Osmanlı ekonomisi açısından, dışsal dinamiklerin içsel dinamikler aleyhine değişeceği bir çağ ola-

(8) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. II, 1453-1559, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, 16-17

caktır. Özellikle *Asya* ticaretini daha güvenilir yollardan [belki de Osmanlı Devleti'ne fazla pay bırakmadan] yürütme dürtüsü, Batı'nın gelişen merkantilist sermayesine XV. yüzyılda yeni yollar, yeni kıta ve ülkeler buldurmuştu. Uluslararası ticaret yollarını Asya, Ortadoğu ve Akdeniz'den Okyanus'lara kaydıran bu büyük oluş, eskiden dünya ticaretinden *pay* alan Osmanlı ekonomisinin artık dünya ticaretine bağlı bir ekonomi niteliğine dönüşünün habercisidir⁹ Batı Avrupa, değişim ve üretimin büyük sıçramalar gösterdiği bu yeni çağda *burjuvazi*'nin *yükseliş* dönemini yaşamaktadır. Burjuvazi, Batıda *kapitalizm* ve *Sanayi Devrimi*'ni yaratacak olan yeni bir devrimi gerçekleştirirken, tarihin çarkları Osmanlılar için artık geriye doğru işlemeye başlar¹⁰:

1. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda yeni teknolojilerle ekonomik ve militer alanda gittikçe güçlenen Batı Avrupa'nın önünde doğal gelişim sınırlarının son ucuna varmıştır. Büyüyen toplumu, *hızlı nüfus artışı*'nın da baskısıyla beslemek gittikçe çetin bir sorun durumuna gelmiştir. Üretim teknolojisinin ıllıllığı ve varolan ekonomik sistemin tarımı geliştirici yatırımlara bile fırsat vermeyişi, tarımda XVI. yüzyıldan başlayarak *azalan randıman* sürecini başlatmıştır. Toprak verimliliği düşerken köylüler *çift bozup* kentlere akın etmiş, bütün sosyal sistem derin bir çalkantıya düşmüştür.

2. Topraklardan giderek *emeğin özgürleşmesi* anlamını taşıyan bu devinim, varolan koşullarda, büyük

(9) Ömer Lütfi Barkan, «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin geçirdiği İktisadi Buhranın Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri», *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1963, s. 20

(10) İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma*, İstanbul, Ant. 1969, s. 30-31 ve sonrası.

olasılıkla ancak *kapitalist* bir gelişim sürecini harekete geçirerek olumlu yöne çevrilebilirdi. Oysa yerleşik *sistem* buna izin vermemiştir. Doğulu devlet sisteminin ve geleneksel altyapının bir ürünü olan ama bir kez oluştuktan sonra özellikle bunalmı anlarında ondan bağımsız da davranabilen Osmanlı *kapıkulu*'nun, yani *devlet bürokrasisi*'nin, kendi sosyal konumunu ve ekonomide yaratılan değerden aldığı payı *koruma* dürtüsü, giderek bütün kapitalistleşme süreciyle gelişir duruma girmiştir. Bürokrasinin ekonomik ve politik üstünlüğünü koruma savaşı, Osmanlı toplumunda, böylece *kapitalizm*'in tarihsel öncüsü ve yaratıcısı olan *burjuvazi*'nin bir *sınıf* olarak ortaya çıkışını önleme çabasına dönmüştür.

E. Gerileyen Osmanlı Toplumunda XVI.

Yüzyıldan Sonra Şiddetlenen Yapısal İkilik ve İç Anarşi

Kuruluş dönemlerinde bile *kamusal* mülkiyeti zamanla *bireysel* mülkiyete dönüştürebilecek çelişik bazı dinamikleri yine de bağrında taşıyabilen Osmanlı ekonomik düzeni", XVI. yüzyıldan itibaren kesin bir *yapısal ikilik* içinde görülür. Yapısal ikilik, toplumun geleneksel güçleri hâlâ *eski düzen*'i sürdürmeye çalışırken, *yeni düzen*'i getirmeye çalışan kapitalist aşamaya yönelik güçlerin [toplumun kendine özgü tarihsel gerçekleri dolayısıyla] hiçbir zaman bu işi başarabilecek kadar *etkili* olamayışının sonucudur.

Çoğu yabancı uyruklu olan *büyük dış ticaret* sermayesi ile onlarla iş ilişkileri bulunan bir bölüm *taşra varlıkları*, kendi güçleriyle sağlayamadıkları içsel değişiklik-

(11) Sezer Tansuğ, **Fertname**, İstanbul, Yenilik B., 1968, s. 5 ve sonrası.

leri bu kez dış egemen ekonomilerle bütünleşerek gerçekleştirmeyi denemişlerdir. Dış ticaret çıkarlarını sürdürebilmek amacıyla 1535'ten itibaren verilmeye başlanan *kapitülasyonlar*, Avrupa kapitalizmine açılış doğrultusunda etkin bir araç olarak kullanılmıştır. *Çift bozulan* toprakları dolaylı yollardan elde eden taşranın varlıklı eşrafı ve büyük toprak sahipleri ile levanten ticaret burjuvazisi, tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin Avrupa pazarlarına satışını gerçekleştirmek için belirli bir dışa açılışı sağlamışlardır. 1538'de başlayan *iltizam* uygulaması ise, *küçük ticaret* kesimini de, düzene muhalif bir başka güç olarak yeni ittifaka katmıştır. Türkiye'de uygulanan iç vergilerin, dış ticarete ilişkin vergilerden yüksek tutulması, bu kesimin toplumda bir küçük ticaret burjuvazisi doğrultusunda daha *bağımsız* bir gelişim gösterebilmesini engellemiştir.

Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde ancak *tarihsel kapan* diye nitelenebilecek bu ters mekanizma, sonuç olarak, *emeğin özgürleşmesi* ile paralel biçimde oluşan tarımsal modernleşmeyi, kentlerde daha ileri teknolojiye sanayi üretim birimleri kurularak ilk modern sanayileşme girişimlerinin başlatılmasını ve bütün bu temeller üstünde yükselen bağımsız ve özerk bir çağdaş ekonomik yapısal dönüşümü olanaksız kılmıştır. Türkiye'nin, aynı çağlarda Batı Avrupa'da hızlanan kapitalist gelişimin dışında kalmasına yol açan ana dinamik, toplumda sürekli patlamalar yaratan ve varolan sistemi de büyük *darlık bunalımları* içinde büsbütün çıkmaza sokan¹², bu korkunç batış sürecidir.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemin tarih-

(12) Dr. Sabri F. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul, İ. Ü., 1951, s. 58 ve sonrası.

sel terslikleri, Batı kapitalizminin gelişme halkalarına bakılarak, ana çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

a) Türkiye’de *ticaret ve tefeci sermayesi* imalat sanayisine yeterince yönelememiştir. Bunun sonucu olarak da sermayesini *özgür* biçimde kullanan gerçek bir *burjuva* sınıfı Batı’daki oluşumla aynı anda sahneye çıkmamıştır. Burjuvazi’nin yeterli düzeyde oluşamaması ve güçsüzlüğü, kaçınılmaz biçimde, ücretli emeğin de modern *işçi sınıfı* niteliğine dönüşmesini ertelemiştir¹³.

b) Sanayide yoğun bir hammadde istemi bulunmadığı için, kırsal kesimde büyük ve modern *yerli tarımsal işletmeler* kurulması gerçekleşmemiştir.

c) Kapitalist gelişmenin araçlarından olan *bankacılık*, kapitalist kamu borçları kurumu ve *sermaye piyasası* da aynı koşullar altında Türkiye’de sürekli geri kalmıştır.

Ülke içinde ne *kapitalist* bir gelişime izin veren, ne de ekonomik büyüme ile modernleşmeyi gerçekleştirecek başka bir alternatif yaratabilen Osmanlı düzeni, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçek bir *hasta adam*’dı.

Egemen ekonomilerin Sanayi Devrimi sonucunda Batı Avrupa’da olağanüstü güçlenmeye başladığı XIX. yüzyılda, Türkiye dış etkenlerin zorlamalarıyla ancak *bağımlı* bir kapitalistleştirme uygulamasına sürüklenecekti.

F. XIX. Yüzyılda Türkiye’ye Kapitalizmi Dıştan Getirme Deneyi ve Batılaşma

Türkiye’de *kapitalizm*’i *dıştan getirme* deneyi özel-

(13) İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma**, s. 49-50

likle 1838/1846 dış ticaret sözleşmeleriyle hızlanır. Büyük Batı ekonomileriyle yapılan bütün bu sözleşmelerin gerçek amacı, gelişen Batı'ya Anadolu'yu *pazar* olarak açmaktır. Anadolu'dan tarımsal ürün ve hammadde dış-satımı karşılığında Batı'nın sanayi ürünlerini sağlayacak olan yeni dış ticaret kolaylıkları, bütün *yarı sömür-geleştirme* mekanizmalarında olduğu gibi, toplumun belirli ölçüde *daha büyük ekonomi* yaratacak yönde *modernleştirilmesi*'ni de gerektirir. Dışsal ekonomiler yararına gelişecek biçimde, *iç pazar*, sürekli olarak, *dene-tim* altında büyütülmelidir. *Modernleşme* ya da *Batılaş-ma*, burada, *içsel* doğal gelişimin üstyapıya yansıyan kaçınılmaz bir uzantısı değildir. Tersine, sanayi kapitalizminin gelişmesine tarihsel özünü katan burjuvazinin güçlenmesi yüzyıllar boyunca geri bırakıldığı için bu kez dıştan yansıyan modernleşme aracılığıyla toplumda burjuvazi'nin desteklenmesi yolu açılacaktır. Ne var ki, dışsal modelin desteklediği burjuvazi, ekonomide ulusal sanayileşmeyi gerçekleştirecek olan kesim değil, dışa bağlı ticaret çıkarlarını en üst düzeye yükseltebilecek nitelikteki genellikle levanten ve İslâm dışı kanatlardır. *Sanayileşme* bilincinin yerleşmediği toplumda, ilkel *manifaktür* aşamasındaki Osmanlı zanaatkârları bakımından yanlarında *ücretli emek* kullanarak *kapitalistleşme* olanağı da böylece ortadan kalkmış ve *dıştan kapitalistleşme* siyaseti sadece büyük toprak sahipleri, tüccar ve levanten ticaret kesimini güçlendirmişti.

Kapitalizmin doğal gelişiminde görülen *neden* ve *sonuç* bağlantısını altüst eden, altyapının ekonomik ve sosyal ilerlemelerinden kopmuş bu modernleşme modeli, iç kaynak yetersizliklerini geniş bir *dış borçlanma* mekanizmasıyla kapatmaya çalışacak ve sonuç olarak tümüyle dışa bağlı bir ekonomiye dönecektir.

Türkiye'de izlenen dıştan yenileştirmede ilk hedef,

kamusal mülkiyet'ten, *hukuka bağlı devlet* anlayışıyla perçinlenmiş bir *özel mülkiyet* düzenine geçmekti. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan başlayarak girilen bütün modernleşme çabalarında son amaç, Türkiye'de *kapitalizm*'e özgü *kurumsal üstyapı*'yı yaratmaktır. 1854 dış borçlanması, 1856 Islahat Fermanı ve toprakta özel mülkiyeti yasallaştıran 1858 Arazi Kanunnamesi bu büyük oluşun çeşitli halkalarıdır¹⁴. 1876'da Birinci Meşrutiyet ve 1908'de de İkinci Meşrutiyet, ilk *anayasal* düzenleri yaratma çabalarıyla, temeldeki kurumsal değişikliğin politik sonuçları olarak sahneye çıkar.

Dış ekonomiler, üstyapıdaki Batılaşma deneylerinin yanı sıra Türkiye'de altyapıda da modern kapitalist kesimi yaratmaya yönelik bazı adımlar atmışlardır. Batı Avrupa ve Birleşik Amerika'da bir *demiryolu* çağı biçiminde yaşanan XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkiye'de de yabancı sermayenin giriştiği ilk altyapı yatırımlarının *ulaştırma* kesiminde olması boşuna değildi. Yabancıların Anadolu'ya öncelikle *demiryolları* döşemeleri, uzun süreli yayılmayı amaçlayan politik ve militer stratejilerin yanı sıra, kapalı bir ekonomiyi dış pazarlara açma hedefinin de sonucuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yapılan ve toplam değeri 5.7 milyar kuruşa erişen yabancı yatırımlar arasında, demiryolları, elektrik, tramvay, su, liman tesisleri için 4 milyar kuruşluk harcamada bulunulmuştu¹⁵. Burjuvaziye Batılı yaşam biçiminin aşılmasında ve Anadolu'nun pazara açılışında önem taşıyan bu yatırımlar, sosyal alanda da ilk modern emek ilişkilerini geliştirmek

(14) **Emek**, No: 1, Haziran 1970, s. 63

(15) Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, Milliyet, 1971, s. 177

gibi tarihsel bir işlevi üstlenmişti. Türkiye'deki ilk büyük grevlerin, yabancı şirketlerde çalışan işçiler tarafından yapılmış olması, aynı sürecin bir başka uzantısıydı¹⁶.

Dış borçları toplamı 1914 yılında 153.7 milyon Osmanlı lirasına ulaşan *İmparatorluk*, Birinci Dünya Savaşı'nın büyük çatırdıları arasında, Ortadoğu ve Balkanlar'da *yeni pazarlar* arayan büyük Batı ekonomileri tarafından etki bölgelerine bölüştürülecekti.

Bazı altyapı yatırımları dışında arkada önemli bir tarım ve sanayi varlığı bırakamayan Osmanlı Devleti, özellikle son yüzyılı boyunca kapitalistleşmeye çalışan ama kapitalistleşmeden batan bir imparatorluk olarak kendi tarih sayfasını kapatmak zorunda kalmıştır.

(16) Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, İstanbul, Evren, 1962, s. 16-20

Kapitalizmde Yapısal Değişim Aşamaları

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMLERİNDEKİ TARİHSEL EVRELER...

KAPİTALİZM'in gelişimi belirli nesnel değişimlerle birlikte gerçekleşir. Bunlar, kapitalist bir toplumu kendisinden daha geri gelişim aşamalarını oluşturan üretim biçimlerinden ayıran temel özelliklerdir.

Her toplumda kapitalizm, toplumun yapısal özellikleri ve ortasında bulunduğu uluslararası koşulların verdiği çerçeve içinde uygulanacaktır. Ne var ki, uygulamaya ait sonsuz ayrıntılara karşılık, kapitalist gelişim ortak bazı aşamalar gösterir.

A. Kapitalist Toplumsal Oluşumun Genel Yörüngeleri

Kapitalizmin genel gelişim doğrultuları belirlenebilir:

i) *Kapitalizm*'in oluşumunda ilk büyük gösterge, *sosyal işbölümü*'nün yoğunlaşarak gittikçe kesinleşmesidir. Kapitalizm, *kendisi* için değil, *pazar* için üretim yapan üreticileri gerektirir. Geri bırakılmış toplumlarda kapalı tarım ekonomilerinin kapitalizme geçişinde birinci aşama, *tarımın pazar için üretime açılması* ve *tarımda*

uzmanlaşma'nın başlamasıdır. Bu süreç tarımda köylünün mülksüzleşmesi ve emeğin özgürleşmesi olgularının da başlangıcıdır. Kapitalizm geliştikçe, köylü, küçük topraklar üstündeki üretimin geçimini sağlamakta yetersizleştiğini görecektir. Küçük mülkünü en sonunda elden çıkarmaktan başka yol kalmadığını anlayan köylü böylece iki büyük değişime yol açar:

a) Kırsal insan, maddi durumu sarsıldıkça, geçimini sağlamak için *emek* gücünü daha fazla dışa satmaya başlar. Giderek topraktan tümüyle kopan köylülük, *ücretli emek* kategorisine girer. *Kırsal nüfusun mülksüzleşmesi* ve tarım kesimi dışına itilmesi, *sanayi* için gerekli *emek* ordusunu sağlar.

b) Emek özgürleştikçe, *pazar'dan* sağlanması gereken geçinme araçlarının payı büyüyecektir. Kendisi için gerekli geçinme araçlarını doğrudan üretemez duruma gelen küçük üretici böylece tüketim maddelerine gereken *iç pazar'ı* yaratır. Küçük üreticinin elden çıkarmak zorunda kaldığı *üretim araçları* ise, yeni sahiplerinin elinde *sermaye* niteliğine dönüşür ve *pazar için üretim'e* geçer.

ii) Kapitalist üretimin asıl hedefi salt *tüketim* değil, sürekli *sermaye birikimi'dir*. Sermaye birikimi olayının en doğal sonucu, kapitalizm ilerledikçe *sanayileşme'nin* hız kazanmasıdır. Kapitalist bir ekonomide, toplumsal düzeydeki üretimin, *üretim araçları* yapan bölümü, gerekli *fazla'yı* sağlamak amacıyla, *tüketim* maddeleri üreten bölümlünden daha hızlı ilerlemeler göstermeye yöneliktir. Başka bir deyişle, *üretim* ile ilgili tüketim, *kişisel* tüketimden daha yoğundur. *Kapitalist toplumda, üretim araçlarının artması, tüketim maddelerinin artışının önünde gider*. Kapitalist üretim araçlarının genişlemesi, üretici güçleri geliştirmekle, büyük üretimi

ve makineyle işleyen sanayi alanlarını yoğunlaştırmakla kendini gösterir.

iii) İlerleyen kapitalizm, toplumda eski sosyal yapıları köklü olarak değiştirmekte gecikmeyecektir. Yeni bir uzmanlaşmış sosyal dokunun kesinleşmesi ve belirli bir aşamada modern anlamda *işçi sınıfı*'nın sosyal are-naya çıkışı, kapitalizmin ilerleyişinin en somut toplumsal belirtilerinden birisidir. Kapitalist toplum, bu anlamda karmaşık bir toplumdur. Bu *çoğulcu* yapı genellikle, kapitalizm gelişmediği halde yapay olarak yaratılamayacağı gibi, kapitalizm'i bir bütün olarak belirli ilişkilerin tümüyle dışında düşünmek de olanaksızdır. Kapitalizmin üretimi sınırsız biçimde geliştirme eğilimi ile geniş halk yığınlarının sınırlı olan tüketimi arasındaki uyumsuzluklar, kapitalizmin geleceğine ilişkin belki de en önemli sorunsallardan biridir.

Unutulmamalıdır ki, belirli bir tarihsel oluş sürecini tanımlayan *kapitalizm*, toplumların gelişim tarihinde, kendisinden daha *geri* üretim biçimlerine göre *ileri* bir aşamadır.

Türkiye'de XX. yüzyılda *kapitalizmin geliştirilmesi* doğrultusunda en büyük adımların atıldığı *Cumhuriyet* döneminin incelenmesi, bir bakıma, kapitalist gelişim sürecinin yeni Türkiye toplumunda ne ölçüde gerçekleştiğinin nesnel olarak araştırılması demektir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk 50 Yılında Kapitalizmin Gelişimi

TÜRKİYE'NİN DÜZENİNDEKİ ANA DÖNÜM NOKTALARI ve DEĞİŞİM AŞAMALARI...

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'nin özellikle ilk elli yıllık dönemi, sanayileşme ve kalkınması geri bırakılmış bir toplumun, *kapitalist* üretim ilişkileri arasında gelişme savaşımının tarihidir. Bu elli yıl, bir bütün olarak toplumun *sanayileşme* bilincine varmasının da öyküsüdür.

Sanayileşme için tutarlı iktisat siyasetlerini yaratabilmek, sanayileşmenin maddi önkoşullarına uygun ortamın doğmadığı bir toplumda gerçekten çetin bir sorundur. Örneğin, 1838 Türk/İngiliz Ticaret Sözleşmesi bile bu sözleşmenin yararına inanmayan sultana, «Türkiye'de sanayileşmenin ancak tarihsel *açık kapı* politikası aracılığıyla gerçekleştirilebileceği» gerekçesiyle onaylatılmıştı. Oysa XIX. yüzyılın ticaret sözleşmelerinden sonra Osmanlı ekonomisinin Batı'ya açılan bölümlerinde Osmanlı zanaatkârları, *destgâhları*'nı kapatmaktan başka çıkar yol bulamamışlardır. Çünkü sözleşmeleri gerçekleştiren egemen ekonomilerin asıl amacı, Osmanlı toplumunda kendilerine rakip olacak bir sanayi potansiyeli yaratmak değil, tersine, seri biçimde yaptıkları *ucuz sanayi ürünleri* için ülkeyi *açık pazar* konumuna getirmektir.

A. Kurtuluş Savaşı'nın Osmanlı'dan Devraldığı Sanayi Mirası Neydi?

Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin devraldığı sanayi mirası, toplam olarak 76.216 işçi çalıştıran, çoğu *manifaktür* düzeyindeki 386 sanayi kuruluşundan ibarettir¹⁷. Toplumda *temel sanayi* kurulamamış, *sanayi* ile *tarım* ve *maden* üretimi arasında gerekli iç *bütünleşme* sağlanamamıştı. Varolan sanayi ise, sadece *yakın pazar* için üretim yapan bazı *hafif tüketim* dallarından oluşmaktaydı. Sanayi ürünlerine gerekli aramaların çoğunu Osmanlı ekonomisi dışarıdan getirtmek zorundaydı. Osmanlı ekonomisinin yetersizliklerini, hiçbir şey, bütün geri ekonomilerin tipik sanayi alanı olan dokumacılığın durumu kadar açıklıkla ortaya koyamaz. Osmanlı toplumunda üretilen pamuğun onda sekizi dışarıya *ham olarak* gönderilmekte ve ancak yüzde 18.6'sı küçük sanayide *iplik* durumuna getirilebilmekteydi. *Dokumacılık* ise, varolan tüketim sanayilerinin 1913'te yüzde 14.9'unu oluştururken, Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileriyle 1915'te yüzde 11.9'a kadar gerilemiş bulunuyordu. Sanayileşmenin sınırlı bir ölçüde yer aldığı yerleşme merkezlerindeki üretim birimlerinin 1913'te yüzde 68.6'sını ve 1915'te yüzde 70.3'ünü, ilkel bir *besin sanayisi* oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı ekonomisinden aldığı sanayi, birbirinden farklı dört gelişim aşamasını betimler:

i) Üretimin çok önemli bir bölümü, *küçük üreticilik* diye nitelenen *zanaatkârlık* aşamasındadır. Bu kesim, çokluk, kendi emeğiyle yakın pazar için üretimde bulunur.

(17) A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii/1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, A. Ü., 1971, s. VIII-X

ii) Üretimi denetimine almak yoluyla sanayi sermayesine dönüşme denemelerinde bulunan bir grup ticaret sermayesi, *parça başına* iş görme düzenini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu sistem, büyük kentler ile halıcılık yapılan Batı Anadolu gibi görece olarak daha gelişkin kırsal bölgelerde yaygındır.

iii) İstanbul ile birkaç büyük kentte elli ya da daha fazla işçi çalıştırarak *manifaktür* aşamasına erişen *imalathaneler* belirlemektedir.

iv) Üretimin ancak çok küçük bir bölümü, *itici güç* kullanan ve ücretli işçi çalıştıran modern *fabrikalar*'da sağlanabilmektedir¹⁸.

Cumhuriyet'in yazgısı, yalnız yetersiz değil, aynı zamanda derin *gelişme eşitsizlikleri* bulunan bu ekonomik yapıyı *modernleştirmek* olacaktır.

Türkiye'de *Cumhuriyet* sonrasında yoğunlaştırılan kapitalizm deneyi, ülkenin içinde yer aldığı dünya sisteminin genel devinimlerine uyumlu biçimde, birkaç büyük duraktan geçer. Bütün bu süreç boyunca kendisini geliştirme savaşındaki yeni *burjuvazi*, ekonomik olduğu kadar, politik arenada da *mutlak iktidar*'ını kurmak istemiştir. Üretici güçlerin yüzlerce yıldır geçirdiği kısır döngülerden sorumlu gözüken *bürokrasi*'den ve *küçük burjuva* ara tabakalardan hoşnutsuzluk duyan *halk* yığınlarını yanına almaya çalışan *burjuvazi*, ara tabakaları bölmek ve bir bölümünü de kendi ittifakına katmak yoluyla, *kapitalist* bir ekonomi yaratma uğraşını vermiştir.

Cumhuriyet'in özellikle ilk elli yılında Türkiye kapitalizmi'nin aldığı büyük dönemeçler şöyle değerlendirilebilir:

B. İzmir'deki 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve Liberalizm Deneyi

Kurtuluş savaşını yürüten asker/sivil bürokrasi ile taşra eşrafı, büyük toprak sahipleri ve küçük ticaret burjuvazisi koalisyonunun önündeki ilk hedef, kaynakları kıt, sanayileşmesi geri toplumu yeniden düzenleme sorunuydu. İzmir'de 1923'te toplanan *Türkiye İktisat Kongresi*, toplumun yeniden düzenlenmesi sorununun genellikle *liberalizm*'in yasaları içinde tartışıldığı ve dinamik bir *iç pazar* yaratıcı kararların alındığı bir forum olmuştur¹⁹ Ne var ki, Lozan Sözleşmesi dolayısıyla, sanayileşme için gerekli gümrük koruma önlemlerini almaktan bile beş yıl süreyle yoksun bırakılan Türkiye'de özel sanayileşmeyi destekleme çabaları ancak 1927'den sonra uygulanabilmiştir. İki yıl sonra patlak veren 1929 *Dünya Bunalımı*, o önlemlerin de çoğunu etkisiz bırakmıştır. Bu dönemin asıl önemli uygulamaları, toplumda, *burjuvazi'ye* ait rasyonelleri yerleştirmeye çalışan sosyal ve kültürel *reform* girişimleridir. Üstyapıda denenen bütün *devrim* çabalarının pratik sonucu, *laik* bir dünya görüşüne geçiş ve *yenileşme* yönünde gerekli *düşünsel* temelleri atmak olacaktır. Tarım'da *âşâr*'ın kaldırılması ise, köyün para ekonomisine açılışı ve sanayi kesimine özgür emeğin sağlanması yolunda ilk adımlar sayılabilir. Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında tarıma kapitalist üretim ilişkilerinin getirilmesinin, sanayileşmeden de büyük öncelik aldığı derhal sezilir. Tarım'da *büyük mülkiyet*'e ağırlık tanıyan ekonomik düzen, Medeni Kanun aracılığıyla, *miri* toprak düzenini kaldırarak, tarımın kapitalistleşmesindeki son büyük ayakbağını da hukuk düzeyinde tasfiye etmiştir.

(19) A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, A. Ü., 1971, s. 390-437

Anadolu'da azınlıklara ait büyük toprakların mülkiyetinin taşra mütegalibesinin eline geçişi ve ticaret kesiminin yerli sermayeye doğru kaydırılması, bu dönemin kapitalistleşme deneyinde görülen iki bütünleyici eğilimdir. Bunlar, yaratılmak istenen *yeni ulusal burjuvazi*'nin önhabercileridir.

C. 1930'lu Yıllarda İlk Beş Yıllık Planlar ve «Devletçilik»

Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde, bütün Batı ekonomilerini sarsan 1929 Bunalımı'ndan sonra açılan «devletçilik» ya da *devlet kapitalizmi* sayfası, izlenen genel ekonomik ve politik felsefenin bir başka bütünleyici parçasıdır. 1923-1945 yıllarını kapsayan devletçilik uygulaması için o dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün yaptığı şu açıklama, kapitalistleşme sürecinin en ilginç belgeleri arasında yer alabilir²⁰:

«En serbest zannolunan sanat ve ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum.»

İlk yoğun uygulamasını Anadolu'ya *demiryolları* döşenmesi sırasında veren *devletçilik*, ekonomide modern kesimi ve altyapıyı, devlet kaynaklarıyla yaratma eylemidir. Bu, özünde kapitalist üretim ilişkilerinden yana olan ama bir yandan da kapitalizmin getirdiği

(20) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, Bilgi, 1968, s. 212

sınıf çatışmalarından daima ürpermiş bulunan radikal *küçük burjuvazi*'nin tarihsel durumuna da uygun düşen bir tutumdur. Bütün bu kısıtlayıcı kaygılara karşın, *devletçilik*, Türkiye'de kapitalizmi geliştirmekten başka sonuç vermemiştir. 1934-1938 dönemini içine alan *birinci beş yıllık sanayi planı*'nda, tarım ekonomisinden sanayileşmeye açılmak amacıyla 44 milyon liralık bir yatırım düzeyi öngörülmüş; uygulamalar ise 100 milyon liraya ulaşmıştır. 112 milyon liralık *ikinci beş yıllık plan* ise, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ancak bir ölçüde uygulanabilmiştir²¹. Toplamı yarım milyar liraya ulaşan *altyapı* yatırımları ve 150 milyon liralık sanayileşme atılımlarıyla bunlar, Türkiye'de XX. yüzyılın ilk *büyük kalkırma* girişimini oluşturmaktadır. Dokuma, demir-çelik gibi alanlarda büyük üretim birimleri yaratan devletçilik uygulaması, ülkedeki *imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi* kampanyasıyla birlikte yürümüştür. Devletçilik, fiziksel açıdan önemli tesisler yarattığı gibi, Türkiye'de özel kesime *gizli fonlar* akıtmak yoluyla, Türkiye kapitalizminin gelişiminde bir ön aşama olmuştur. Devlet kuruluşlarının sanayici, imalatçı ya da dağıtıcılara çok düşük kârlarla sunduğu ürünler özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın *ihdikâr* yıllarında belirli ellerde büyük sermaye birikimlerine fırsat verecekti. Başlangıçta özel kesimle kamu kesimi arasında varolduğu düşünülen rekabet, giderek, bu iki kesim arasında iç bütünleşmeye yönelmekteydi.

İşçi haklarının kısıtlandığı ve *sermaye birikimi*'nin hızlandırıldığı 1933-1939 döneminde, ulusal gelirin yüzde beşine yaklaşan yarım milyar liralık kaynak böylece devletçe doğrudan yatırımlara yönlendirilmiş; özel ke-

(21) Prof. Dr. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul, 1966, s. 42-43

simle birlikte yatırım düzeyi ulusal gelirin yüzde onuna yaklaşmıştır. Türkiye’de sanayileşmenin *manifaktür* aşamasından çıkışında büyük *dönemeç* noktası, *devletçilik* eylemidir.

D. İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Ticaret Sermayesinin Gelişimi

Dünya ekonomisini altüst eden İkinci Dünya Savaşı, Türkiye kapitalizminin gelişiminde bir başka halkayı açmıştır. Savaş döneminin büyük darlıkları ve enflasyon, Türkiye’de *harp zengini* denen yeni bir tipin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Özel ekonomi alanında çok büyük *rantlar* yaratan savaş ortamı *sermaye birikimi* açısından, Cumhurbaşkanı İnönü’ye 1942 Meclis açış konuşmasında, «Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü dönmüş vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak sokmaya çalışmaktadır» sözlerini kullandırtacak kadar sarsıntılı olmuştur. Ne var ki, savaş yıllarının *güvensizlik* ve *müsadere* koşulları nedeniyle Türkiye’de kapitalizm, yaratılan büyük servetleri, tarım ve sanayi kesiminde yeni yatırımlarla *sabit sermaye* niteliğine dönüştürmekten kaçınmıştır. Toplumun sınıf yapısı, hızlı sermaye yoğunlaşması sonucunda görülmemiş biçimde altüst olmuştur.

Ücretli emek, küçük köylü ve aylıklı sıradan memur için Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı ortamı, sosyal huzursuzlukların büyüdüğü yıllardır. Vergi sisteminin yal-

nız kapitalistleşmeye prim vermesi, özellikle ücretli ve küçük aylıklıların üstündeki yükü ağırlaştırmıştır. 1944 yılında, örnek olarak, milyonlarca liralık iş yapan 45 bin müteahhit ancak 8.4 milyon liralık vergi öderken, aylıklı ve ücretlilerden alınan vergi 186 milyon lirayı aşıyordu. Hızlanan kapitalistleşmeye ve büyük spekülasyon gelirlerine karşılık, savaşın son yılında yüksek gelirli vergi yükümlülerinin ödedikleri tüm vergi, toplam vergi gelirinin yüzde 13.8'inde kalmıştı²².

Savaş ekonomisi Türkiye'de daha sonraki dönemin büyük özel yatırım fonlarını oluşturmakla kalmamış, *küçük burjuva* ağırlıklı iktidara son verdirecek tarihsel koşulları da yaratmıştır.

E. 1945'lerde Çok Partili Düzen Arayışları ve Büyük Burjuvazi'nin Doğrudan İktidarı

Toplumların siyasal tarihi, egemen sınıflar içinde güçlenen kesimlerin daha ileri geçmek için, kendilerine uygun yeni dengeler arayacaklarını anlatır. Savaşla birlikte serpilerek ve sınıf safları sıklaşarak Türkiye burjuvazisi, 1945'in ortaya çıkardığı *kapitalist* ve *sosyalist* toplumlardan oluşan iki bloklu dünya sisteminde, özlediği *tek başına iktidar* yolunu kendisine açacak sosyal dayanaklara fazlasıyla sahipti:

a) Türkiye'nin sosyal dokusunda sermaye birikimi hızlandıkça, ücretli emeğin bir *sınıf* olarak belirişi de kaçınılmazlaşmıştı. Sendikacılığa, grev ve toplu sözleşmeye yer vermeyen 1936 tarihli İş Kanunu'nun koalisyon yasakları, tek partili dönem boyunca sosyal alanda tam

(22) Prof. Dr. Kemal H. Karpat, **Türkiye Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967, s. 85

bir tek yanlı işleyişe yol açmıştır²³. Emeklerinin karşılığını alamayan, giderek, ekonomik sistemin çarkları arasında ezilen emekçiler, İkinci Dünya Savaşı sırasında Milli Korunma Kanunu ile hafta tatili hakkının bile kaldırıldığını görmüşlerdir. Bir benzeri ancak *faşizm*'de görülen bu düzen, kentlerin yeni emekçi yığınlarını, doğal olarak, siyasal iktidarı önemli ölçüde paylaşan *küçük burjuvazi*'nin karşısında yer almaya itiyordu.

b) Savaş yıllarında uygulanan düşük tarımsal alım fiyatları, zorunlu yükümlülükleri, malvarlıklarına el koymalar, yol vergisi ve ticaret sermayesi sömürüsü, kırsal alanda da *yoksul köylü* yığınlarını tek partili rejime cephe aldirmıştı. Köylü, özellikle, devlet gücünün simgesi olarak karşısına çıkan *bürokrasi*'yi, yüzlerce yıldır kendini kurtarmak için değiştirmeye çabaladığı kısır dönünün başlıca sorumlusu olarak görmekteydi.

Özlemlerini karşılamakta yetersiz kalan bir siyasal iktidara toplumun en geniş iki toplumsal kesiminden yükselen muhalefeti, politik iktidarı değiştirmek üzere kullanma fırsatını elde eden burjuvazi, 1945 sonrasında Türkiye'de çok partili düzene geçişin öncülüğünü etmiştir. Bu, *plüralist* [çoğulcu] bir toplumun ilk siyasal görünümü olduğu kadar, Batılı büyük kapitalist ekonomilerle *bütünleşme* eyleminin de bir sonucudur. *Türkiye 1945'lerde giderek dünya kapitalist sistemi içinde kesinlikle yer almaktadır*²⁴. Emtia üretimi üstüne kurulan ve gelişmiş kapitalist ülkelerle dış ticaret ilişkileri içinde bulunan bir toplum, gelişmesinin belli bir aşamasında

(23) Prof. Dr. Orhan Tuna, **Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadî ve Sosyal Tesirleri**, I. Kitap, Ankara, DPT., 1969

(24) Ali Halil (Gevgilili), **Atatürkçü Dış Politika ve Nato ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek, 1968, s. 244-245

-koşullar aynı niteliğini sürdürdükçe. *kapitalizm* yolunu tutar. 1945 Türkiye'si bu gerçeğin somut bir örneğidir.

Türkiye'nin sosyal tarihi yönünden ilginç bir eğilim, yapılan tercihin, yığınların *büyüme* ve *demokratikleşme* özlemleriyle belirli ölçüde yakınlık durumunda görünebilmesidir. Günlük yaşamlarını düzeltmek isteğiyle kıvranan geniş yığınlar, içinde yaşadıkları anın itici güçlerini ister istemez desteklemişlerdir. Sınıfların kenarında ya da üstünde durarak ekonomiyi geliştirebileceğini sanan radikal görüntülü *küçük burjuva* iktidarının 1950'de *genel oy* mekanizmasıyla düşürülebilmesi aslında ne bir olağandışılık, ne de bir aldanıştır. Sözkonusu olan, ütopyalarda yaşamayan insanların, somut koşullar önünde yaptığı bir seçimdir. Bu seçim, Türkiye'de kapitalistleşmeyi hızlandırır ve ekonomiyi büyültürken, eski sosyal düzenin ayakbağlarını da birer birer yok edecektir.

Türkiye ekonomisinin giderek 1950/1970 arasında yirmi yıllık serüveni, *kapitalizm*'in, toplumdaki *kapitalizm öncesi*'ne ait tüm öğelerin dirençlerini kırmasının karmaşık halkalarını yansıtır. *Kapitalizm'in gelişmesi*, bu anlamda, kırdı ya da kentte, üretim güçlerinin belirli çapta canlanması da demektir.

F. XX. Yüzyıl Son Çeyreğine Doğru Ulaşılan Sonuçlar

1950/1970 arasındaki yirmi yılda ekonomik ve sosyal yaşantı şu gelişmelere tanık olmuştur:

— Türkiye ekonomisinin yapısal yetersizlikleri, bir parçası olunan dünya kapitalist sisteminden sağlanan geniş *dış krediler*'in de yardımıyla giderilmeye çalışıl-

miştir. Dış kaynaklar hem tarımda hızlı bir makineleşmeyi, hem de ülkede modern kesimin öncüsü olan büyük *altyapı* yatırımlarını olanaklı kılmıştır. Yollar, köprüler, barajlar, santrallerle donatılan Anadolu, oldukça *kapalı* bir ekonomik birim konumundan çıkarılıp giderek *pazar için üretim*'e açılmıştır.

— Tarımda ekilebilir toprakların son sınırına ulaşılmıştır. Hız alan kapitalistleşme ve sermaye birikimi olgusu, bir yandan cüce işletmeleri etkisizleştirirken, öte yandan modern işletmelerin kuruluşunu desteklemiştir.

— Özellikle büyük kentlerde yoğun bir *sanayileşme* çabasına girilerek, *orta* ve *büyük* işletmelerin yaygınlaşması sağlanmıştır. 1960'lardan itibaren sanayileşmenin *planlı* duruma getirilmesi, *kapitalistleşme* ve *sanayileşme* sürecinin kendi rasyonellerini toplum ölçüsünde gündeme koymasının bir başka belirtisidir. Türkiye'de *sanayi burjuvazisi*'nin, *tarım* ve *ticaret* burjuvazisine oranla *görelî üstünlük* elde etmesi, planlı dönemden sonra kolaylaşmıştır.

— Kırsal kesimde toprakla son geleneksel bağlarını da kopararak özgürleşen *emek*, Türkiye'de sanayileşmenin *ucuz emek* ordusunu oluşturmuştur. İşçi sınıfı'nın *kendi için sınıf* düzeyine yönelişini hızlandıran süreç, sendikalaşma, toplu pazarlık ve grevi, anayasal haklar olarak onaylattırmıştır.

— *Sermaye birikimi* ve *yoğunlaşması*, Türkiye ekonomisindeki *tekelleşme* belirtileriyle birlikte XX. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizmin artık yeni bir aşamaya yaklaştığını duyurur. Bu, burjuvazi içinde *sınıf içi* gelişmelerin keskinleştiği ve yapıdaki değişimin bütün toplumu yeni yönelişlere ittiği başka bir tarih anıdır. Toplumun alt ve üstyapısı arasındaki derin gelişmeler, sos-

yal ve politik alana taşarak, Türkiye'ye daha önce hiçbir dönemde tanık olmadığı bambaşka sorunlar getirmekteydi.

Yeni bir Türkiye'nin doğum sancılarını yansıtan bu büyük olaylar, malolduğu uzun çilelere karşılık, Türkiye kapitalizminde gelişimin ve geleceğin yaratıcı olanaklarının da somut ipuçlarıdır.

Çağdaş Türkiye’de Sanayi Kapitalizmi ve Ekonomik Yapı

SAYISAL VERİLER IŞIĞINDA, TÜRKİYE'DE SANAYİ TOPLUMU'NA GEÇİŞ SÜRECİ...

MODERN TÜRKİYE'yi anlayabilmek, toplumda kapitalistleşme sürecinin yarattığı büyük yapısal değişiklikleri değerlendirme sorunudur. Türkiye kapitalizmi özellikle büyük canlanma sağladığı 1950/1970 döneminde yılda ortalama yüzde 6 dolaylarında bir büyüme hızına erişmiştir. Söz konusu olan, hiç de küçümsenmeyecek bir ekonomik gelişmedir.

Bilindiğine göre, *Türkiye ulusal geliri, devletçilik* deneyinin doruklarına eriştiği 1938 yılında (1961 fiyatlarıyla) ancak 20 milyar 428.8 milyon liradan ibaretti. Kapitalizm'in ilk hızını kazanmaya başladığı 1950 yılında ise (yine 1961 fiyatlarıyla) Türkiye ulusal gelirin 25 milyar 293.2 milyon lira olduğu görülür. Ulusal gelirde oniki yılda elde edilebilen toplam artış yüzde 24.1 dolayındaydı. Türkiye'nin ulusal gelirinde 1950 ile 1970 arasındaki yirmi yılda büyük bir sıçramanın gerçekleşmiş bulunması, toplumun maddî yapısındaki derin değişimin de en nesnel göstergelerinden birisidir. Türkiye ulusal geliri (1961 fiyatlarıyla):

- 1950'de 25 milyar 298.2 milyon TL. iken,
- 1955'te 34 milyar 288.2 milyon TL.,
- 1960'da 46 milyar 362.9 milyon TL.,

- 1965'te 58 milyar 151.8 milyon TL. ve
- 1969'da 77 milyar 008.5 milyon TL.'ye erişmiştir²⁵.

1938/1950 yıllarını kapsayan oniki yılda dörtte bir oranında yükselebilen *Türkiye ulusal geliri*, 1950/1969 dönemindeki yirmi yıl içinde yüzde 300'lük artışla tam üç kat büyümüştür. *Ekonomik büyüme* olayıyla birlikte kalkınmanın ilk aşamalarında daima tipik bir süreç olarak ortaya çıkan büyük *nüfus patlaması*'na karşın, Türkiye'de özellikle sözkonusu yirmi yıl içinde *kişi başına gelir* düzeyinde de önemli yükselmeler gerçekleşmiştir. 1961 sabit fiyatlarıyla, 1938 yılında 1200 ve 1950 yılında da 1207 TL'den ibaret olan *kişi başına ulusal gelir*'in 1969 sonunda 2214 TL.'ye yükselmesi, ekonomik büyümenin *genel refah* düzeyi üstündeki etkisini de yansıtır. Kapitalizm, sermaye birikimi'nin gelir dağılımına yaptığı tek yanlı etkiye karşılık, geniş yığınlara, daha önceki durumlarına oranla oldukça yüksek bir yaşam standardı getirebilmiştir.

TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN ULUSAL GELİR (1961 fiyatlarıyla)

Yıllar	Kişi başına ulusal gelir
1938	1 200 TL.
1950	1 207 TL.
1955	1 424 TL.
1960	1 670 TL.
1965	1 852 TL.
1969	2 214 TL.

Kaynak DİE, *Türkiye Milli Geliri*, 1970, s. 20

(25) *Türkiye Milli Geliri*, Ankara, DİE., 1970, s. 10-11

Modern Türkiye'ye yön veren sosyal ve politik yapının özelliklerini kavramak, hele de toplumun sınıfsal konumunu değerlendirmek açısından *refah* etkeni son derece önemlidir. Tarih boyunca kendilerini durmadan darboğazlara sürükleyen, üretim güçlerinin özgür gelişimini engelleyen çeşitli *ara tabakalar* ile *bürokrasi*'nin siyasal eylemi karşısında halk yığınlarının kapitalist programlara verdiği oy, gerçekte, kendilerini eskisine göre çok daha yüksek düzeylerde geliştirmekte olan bir sürece sağlanan destekten ibarettir. *Ekonomiyi büyütmeye* ve halk yığınlarına eskisine oranla daha yüksek *refah* düzeyi sağlama zorunluğu, Türkiye kapitalizminin tarihsel dayanaklarını oluşturur. Bu işlev, içinde barındırdığı karmaşık çelişkiler dolayısıyla, sistemin gelecekteki yazgısıyla da çok yakından ilgilidir.

Türkiye kapitalizmi'nin yapısı ve özellikleri ancak *somut* bazı sorunlar ele alınarak, daha ayrıntılı biçimde irdelenebilir.

A. Türkiye Kapitalizminin Kaynakları

Kapitalistleşme için gerekli *kaynak* sorunu hemen her gelişme çabasındaki ülkede stratejik darboğazlar yaratır. Türkiye kapitalizminin kaynak sorununa getirdiği çözümler, onun yapısının da anlaşılmasını kolaylaştıracaktır:

— Türkiye ekonomisinin 1950/1970 arasındaki yirmi yılda en büyük başarısı, ulusal gelir'den yatırımlara ayrılan *iç tasarruflar*'ın sürekli olarak arttırılabilmiş olmasıdır. Devletçilik yıllarında (1933/1939) ulusal gelirin en çok yüzde onunu yatırımlara yöneltebilen Türkiye ekonomisi, 1950 yılında Gayri Safi Milli Hasıla'nın ancak yüzde 9.4'ü oranında yatırım yapabilmekteydi. 1950/1960

döneminde Türkiye kapitalizmi yatırımlara ayrılan iç kaynak oranını hızla yükseltmiştir. Öyle ki, 1960'da yatırımlar GSMH'nın yüzde 15.8'ine erişmiştir. Bu, on yılda ulusal gelirin yüzde 13.7'sini oluşturan bir payın yatırımlara yöneltildiğini göstermektedir. Aynı sürede, 1.6 milyar dolar'ı bulan toplam dış kaynakların Türkiye ulusal gelirindeki payı ise yüzde 2'den ibarettir²⁶. Yatırımlar için gerekli iç tasarrufun yüzde 65'i kamu kesimi tarafından yaratılmış, özel tasarruf düzeyi ilk on yılda daha küçük kalmıştır. 1960/1970 arasındaki ikinci on yıl, planlı kalkınmanın verdiği rasyonellerle Türkiye'de iç tasarruf oranının daha da yükseltildiği dönem olmuştur. 1969 sonunda GSMH'nın yüzde 18.1'ine erişen iç tasarruflar, Türkiye kapitalizminin asıl gelişim dayanağını belirler.

Türkiye kapitalizminin özelliklerinden bir başkası, kalkınma çabasındaki çoğu ekonomiden farklı olarak, ülkede yabancı yatırımların göreceli azlığı'dır. Örneğin, 1950/1960 arasındaki on yılda Türkiye'ye yatırım yapmak üzere sadece 693 milyon liralık yabancı sermaye başvurusu olmuş, bunların 548 milyon liralık bölümüne yatırım izni verilmiştir. Oysa aynı dönemde gerçekleştirilen yabancı yatırım, 85 milyon liradan ibaret kalmıştır²⁷ 1960 devalüasyonundan sonra yabancı yatırımlarda görülen artışa karşın, Türkiye kapitalizmi içinde yabancı sermaye 1970'lerde bile yüksek bir paya sahip değildi. 1951 yılından 1968 yılı sonuna kadar Türkiye'ye giren yabancı yatırım sermayesi'nin toplam değeri 94 milyon

(26) Kemal Kurdaş, «Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engelleiyici Temel Faktörler», **Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1963, s. 25-33

(27) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek, 1970, 158-164

dolardır [Aynı süre içinde, yabancı nakit sermayenin yüzde 85'i, şirketlerin ana yurtlarına *kâr* olarak transfer edilmiştir]. Türkiye ekonomisindeki yabancı sermaye payının düşüklüğü ve *tarım* kesiminin yabancı sermayeye genel olarak *kapalı* tutulması, Türkiye kapitalizmini uzun süre benzer ülkelerden ayıran çok karakteristik iki farktır.

Türkiye'de [dövizle ödenmesi gereken büyük çapta dış borçlar bulunmakla birlikte], öteki yoksul toplumlarda olduğu gibi, ekonomiyi sürekli bir iç kaynak aşınmasına uğratan büyük ölçekli yabancı yatırımlar bulunmuyordu. Türkiye'de 1970'lere kadar toplam yatırımlar içinde yabancı sermayenin payının yüzde 0.5'i zor bulunduğu unutulmamalıdır.

B. Türkiye Ekonomisinde Tarım'dan Sanayi Toplumu'na Dönüşüm ve Türkiye Kapitalizminin Ana Nitelikleri

İnsan başına ulusal gelir düzeyi 320 dolara yaklaşan Türkiye ekonomisi 1970'lerde, Prof. W.W. Rostow'un ünlü *kalkınma kategorileri* gözüyle bakıldığında, *kalkış* aşamasını çoktan geride bırakmıştı²⁸ Rostow, kalkış için üç koşulun gerçekleşmesini öngörür:

i) *Yatırım hızı*'nda, ulusal gelirin yüzde 5'inden yüzde 10 ya da daha fazlasına doğru hızlı bir *sıçrama* gerçekleşmelidir.

ii) Modern yöntemlerle çalışan bir ya da birkaç *imalat* sanayi kesimi kurulmalıdır.

iii) Modern sektör gelişirken dış ticarete sağlanacak tasarrufları büyük yetenekle kullanacak ve gelişme-

(28) W. W. Rostow, **İktisadî Gelişmenin Merhaleleri**, Ankara, Odalar Birliği, 1966, s. 36

ye süreklilik kazandıracak bir *siyasal, toplumsal ve yönetsel yapı* bulunmalı ya da ortaya çıkarılmalıdır.

Ulusal gelirden yatırımlara ayırdığı tasarrufun payını yirmi yılda yüzde 9.4'ten yüzde 20'ye çıkarabilecek duruma gelen Türkiye ekonomisi, 1970'lerde ulusal gelirin artış hızından çok daha yüksek bir *sanayileşme hızı*na da erişmiş bulunuyordu.

ULUSAL GELİR VE SANAYİDE GELİŞME HIZLARI

(1961 fiyatlarıyla)

1961 = 100

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Tarım	100.0	105.8	113.9	113.9	110.1	122.7	123.8	126.1	126.2
Sanayi	100.0	107.0	115.6	125.5	136.7	151.2	159.7	186.7	204.3
Ulusal Gelir	100.0	106.4	114.6	119.9	125.0	138.3	146.2	155.9	165.5

Kaynak: DİE, *Türkiye Milli Geliri 1970*, s. 15

1950/1970 dönemini kapsayan yirmi yılda yalnız yatırım temposunda büyük bir sıçrama gerçekleştirilmekle kalmamış, modern yöntemlerle gelişen büyük bir imalat sanayisi de kurulmuştur. Öyle ki, Türkiye'de *tüketim* sanayilerinin daha 1970 başlarında önemli ölçüde kurulmuş ve gerçekleştirilmiş bulunduğunu söylemek olasıydı. Bu gelişim, dış ticaretin birleşiminde olduğu kadar, toplumun ekonomik yapısında da önemli bir değişiklik yaratmıştır.

İncelemenin bu bölümü, kapitalizmin gelişiminin *nicelik ve nitelik* yönünden değerlendirilmesine ayrılmaktadır:

a) *Cumhuriyetin devraldığı, ürettiği pamuğun ancak yüzde 18'ini pamuk ipliğine dönüştürebilen ve başlıca sanayi aramal ya da hammaddelerini bile yurt dışı*

şından almak zorunda kalan Türkiye ile XX. yüzyıl ikinci yarısının Türkiye'si kesin olarak birbirinden farklıdır. 1920'lerde geri bir tarım ekonomisi olan Türkiye'de 1970'lere girildiğinde sanayi üretimi, tarımsal üretimin önüne geçmiştir. Türkiye ulusal gelirinin sektörel dağılımı, 1970 başında Türk ekonomisinin yapısını [1961 fiyatlarıyla] şöyle yansıtmaktaydı²⁹:

- Sanayi (On ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde yaratılan gelir): % 52.5
- Tarım: % 31.2
- Devlet hizmetleri: % 10.3
- Konut gelirleri: % 5.4
- Dış dünya geliri: % 0.6

b) *Türkiye'nin sanayileşmesi ve kapitalistleşmesi özellikle 1960'ları izleyen planlı kalkınma döneminde çok büyük hız almıştır* Planlamanın sonucu olarak tarım'ın ulusal gelire katkısı 1962'de yüzde 40.7 iken, 1969'da yüzde 31.2'ye gerilemiştir. *Sanayi* kesiminin katkısı ise, yüzde 16.3'ten ibaret kaldığı 1962 yılına göre, 1969 yılında yüzde 20.1'e çıkmıştı. Bu, 1962'ye göre tarındaki gelişimin yüzde 19 oranında kalmasına karşılık, sanayi kesimindeki gelişimin aynı sürede yüzde 91'e eriştiğini anlatır. Aynı yıllar içinde *ulaştırma, mali kurumlar ve ticaret* kesimleri de ulusal gelirdeki paylarını sanayileşmeye paralel bir biçimde geliştirebilmişlerdi.

(29) **Türkiye Milli Geliri**, Ankara, DİE., 1966, s. 15

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YAPISI

Etkinlik kollarına göre ulusal gelir
(1961 fiyatlarıyla milyon TL.)

	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Tarım	20162	21697	21694	20979	23368	23577	24021	24057
Sanayi	8108	8757	9510	10356	11454	12863	14149	15479
İnşaat Sanayisi	3013	3179	3459	3722	4198	4492	4955	5391
Ticaret	3876	4159	4521	4828	5248	5668	6138	6592
Ulaştırma	3677	3959	4237	4534	4874	5125	5632	6127
Mali Kurumlar	1390	1488	1596	1711	1903	2101	2313	2524
Serbest meslek ve hizmetler	2572	2753	2950	3169	3407	3669	3955	4263
Konut gelirleri	2382	2544	2735	2978	3232	3523	3847	4197
Devlet hizmetleri	4596	4963	5316	5693	6177	6708	7318	7955
Dış dünya geliri	-270	-190	-207	-182	-486	-222	-244	-434
Ulusal gelir	49507	53353	55811	58151	64346	68037	72572	77709

Kaynak: DİE, **Türkiye Milli Geliri, 1970**, s. 76

c) *Sanayi üretiminin maddi yapısındaki yeni dinamik gelişmeler, sanayileşmenin net ölçüsünü verir.* Türkiye’de pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt, petrol, lastik, cam, çimento, kimyasal maddeler, kok kömürü, demir ve çelik, şeker üretimi önemli sıçramalar göstermiştir: 1963/1968 döneminde *pik* üretimi 90 bin tondan 139 bin tona, *ham demir* üretimi 210 bin tondan 910 bin tona, *sac* üretimi 10 bin tondan 272 bin tona, *çelik blok* üretimi 332 bin tondan 1.1 milyon tona çıkmıştır. Aynı sürede, pamuklu ve yünlü *dokuma* üretimi 550 milyon metreden 727 milyon metreye, *ham petrol* üretimi 745 bin tondan 3.3 milyon tona, *petrol ürünleri* üretimi 3 milyon tondan 6 milyon tona, *kâğıt* üretimi 94 bin tondan 116 bin tona, *otomobil lastiği* üretimi de 200 bin adetten 2.2 milyon adede yükselmişti. 1964 yılında 4.3 milyar kilovatsaat olan *elektrik gücü* üretimi, 1969 sonunda 7.8 milyar kilovatsaate erişmişti.

d) *Türkiye imalat sanayisindeki önemli gelişmeler, üretimin XX. yüzyıl ikinci yarısından sonra büyük ölçüde yoğunlaşmasının sonucudur. Türkiye’nin kapitalleşmesinde bu son derece önemli bir adımdır.* Türkiye’de üretimin çok büyük bir parçası *ücretli emek* kullanan ve ölçekleri gittikçe büyüyen işletmelerden elde edilmektedir.

GÜNCEL DEĞERLERLE ÜRETİM (Milyon TL.)

Yıllar	Tarım	İmalat Sanayisi (*)
1966	37.044	34.145
1967	38.926	41.900
1968	41.160	46.906
1969	43.322	52.140

(*) Yalnız on ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri için.

Kaynak: DİE, **Millî Gelir ve Sanayi** istatistikleri

TÜRKİYE SANAYİSİNDE ÜRETİM

(İndeks 1962 = 100)

	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Sanayide toplam üretim	119.9	136.2	156.0	184.3	202.2	221.6
Maden	126.3	146.0	166.8	186.0	200.0	204.4
İmalat	118.8	135.2	154.7	184.9	203.0	223.9
Enerji	124.3	133.9	154.3	174.1	190.0	216.3
Madencilik, yakıt: (10.000 ton)						
Kömür	714.1	700.7	736.9	745.7	749.4	773.1
Linyit	587.6	629.6	638.4	657.7	868.1	861.4
Krom cevheri	41.3	58.2	68.9	61.4	58.7	67.4
Demir cevheri	96.8	154.6	166.1	148.5	190.5	252.4
Bakır	2.6	2.6	2.7	2.5	2.4	1.9
Elektrik gücü: (milyar KwH)	4.3	4.9	5.4	6.1	6.9	7.8
İmalat: (100 ton)						
Demir	293.1	499.7	736.1	846.6	909.8	948.3
Çelik	404.7	581.2	842.0	993.0	1109.8	1169.7
Sac ve boru	41.8	117.7	217.0	287.6	353.6	337.1
Çimento	2936.5	3239.0	3858.2	4238.2	4727.2	5795.3
Kok	1044.3	1187.0	1440.0	1362.2	1431.0	1594.8
Süper fosfat	155.0	221.3	222.1	205.1	187.1	150.8
Cam	33.9	34.9	35.2	47.0	51.8	83.2
Kâğıt	98.5	97.9	106.2	108.6	115.8	116.2
Şeker	660.6	599.7	600.7	609.2	717.7	588.2
Zeytinyağı	121.9	60.0	155.0	80.0	159.0	54.0
Yün ve pamuk ipliği	120.5	126.0	138.0	151.0	68.7	39.1
Yünlü ve pamuklu dokuma: (milyon metre)	591.6	623.9	666.0	727.0	295.6	206.1

Ornek olarak, 1966/1969 arasındaki dönemde *tarımsal çıktı* sadece yüzde 16 artarken, *imalat sanayisi* kesiminde artış oranı yüzde 53'e ulaşıyordu. Bir başka deyişle, 1966'da tarımsal üretim, imalat sanayisindeki üretimden yüzde 10 fazla olduğu halde, 1969'da durum tersine dönmüş ve büyük işyerlerindeki sanayi üretimi tarımsal üretimin yüzde 20 oranında önüne geçmişti.

e) *Türkiye'de sabit sermaye ve artık değer oluşumu hızlanmaktadır*. Her yıl yeniden yaratılan değerden tüketim harcamaları çıktıktan sonra *tasarruf* edilen bölümü tanımlayan *gayrı safi sermaye oluşumu* sadece 1960/1968 döneminde yüzde 280 artış göstermiştir. Değer olarak *sabit sermaye oluşumu* sekiz yılda 7.5 milyar liradan 20.8 milyar liraya erişmişti.

GAYRİ SAFİ YURT İÇİ SABİT SERMAYE OLUŞUMU (Milyon TL.)

Yıllar	Değer
1951	1.254
1960	7.516
1961	7.843
1962	8.172
1963	10.077
1964	10.567
1965	11.747
1966	15.133
1967	17.262
1968	20.852

Kaynak: DİE, *Türkiye Milli Geliri 1969*, s. 69

Sabit sermaye oluşumundaki önemli artış, gerçekte, Türkiye kapitalizminde *artık değer* yaratılışının hızlanması olayıyla birlikte gitmiştir.

YILLARA GÖRE ARTIK DEĞER ORANI
(Değer 1000 TL.)

Yıllar	Çıktılar (out-put)	Girdiler (in-put)	Katma Değer ¹	Üretimde çalışanlara ödenen ücretler	Aşınma payı	Artık Değer ²
1950	2.004.025	1.270.284	733.741	235.660	79.019	173
1959	13.697.194	8.325.859	5.371.335	1.556.119	449.369	216
1963	19.635.664	12.999.831	6.635.833	1.519.229	1.114.611	263
1968	46.890.972	26.418.973	20.471.999	3.771.751	2.480.448	377

- (1) Katma Değer: İşçi ücretleri, kâr, aşınma payı, dolaysız vergiler kira, faiz ve rant ögelerinden oluşmaktadır.
- (2) Artık Değer hesaplamasında katma değerden işçi ücretleri ve aşınma payını çıkarınca geriye **artık değer** kalmaktadır. Artık değer/işçi ücretleri (üretiminde çalışanlara ödenenler) ise **artık değer oranı**'nı vermektedir.

Kaynak: DİE, Sanayi Sayımı ve Anket Sonuçları.

Türkiye'de *artık değer* oranının analitik değerlendirilmesi XX. yüzyılın ikinci yarısını izleyen dönemde kapitalizmin gelişimi açısından son derece önemli olan şu verileri ortaya koyar³⁰:

— 1950/1959 döneminde yıllık artış hızı yüzde 2.3 olan *artık değer oranı*, özellikle planlı kalkınma çabasının uygulandığı 1963/1968 arasında yılda yüzde 7.2'ye yükselmişti.

— Kapitalistleşme sürecinin önemli ölçüde canlanmaya başladığı 1950/1959 arasındaki on yılda yüzde 21.3 artış gösteren artık değer oranı, daha sonraki 1963/1968 döneminde yüzde 43.3'lük yükselme sağlamıştı.

(30) Özlem Özgür, «Dünya Kapitalist Sisteminde ve Türkiye'de Son Gelişmeler», **Emek**, No. 11, Nisan 1971, s. 40

Pratikte, bu, bir işçinin sekiz saatlik iş gününde 1950 yılında 2 saat 53 dakikayı *kendisi* ve 5 saat 7 dakikayı da *işveren*'i için çalışırken, 1968 yılında *kendisi* için 1 saat 41 dakika, *işveren* içinse 6 saat 19 dakika çalışır duruma gelmesi demektir.

Sanayileşmenin yoğunlaşma odağı olan *İstanbul*'da sermaye birikimiyle ilgili göstergeler, *kapitalizm* doğrultusunda alınan yolun başka bazı ipuçlarını verir. *İstanbul Sanayi Odası*'nın 1965/1968 dönemini kapsayan istatistiklerine göre, Türkiye'deki toplam sanayi üretiminin yüzde ellisini yaratan bir kapasite, ülkenin bu ilk gerçek *metropol*'unda yaratılmıştı. *İstanbul* sanayisinin niçel değerlendirmesi şu sonuçları sergiler³¹:

— *İstanbul* sanayisindeki toplam üretimin yüzde 99'unu, *imalat sanayileri* yaratır. 1965/1968 döneminde *İstanbul* imalat sanayilerinde ortalama *büyüme hızı* yüzde 24.8 olmuştu. Yıllık büyüme hızı *dokuma*'da yüzde 23.95; *besin* sanayinde yüzde 30.76; *kimyasal ürünler* yapımında yüzde 26.07; *metal dışı madensel ürünler*'de yüzde 24.15; *ana metal sanayileri*'nde yüzde 26.97; *metal mamul eşya* yapımında yüzde 17.28; *makine* yapımında yüzde 36.77; *elektrik makine ve aygıtları*'nda yüzde 17.33; *taşıt araçları* yapımında yüzde 33.81; *kauçuk ürünleri* yapımında yüzde 15.31; *deri ve deriden mamul eşya* yapımında yüzde 28.03'e erişmekteydi.

— *İstanbul*'un imalat sanayilerinde 1965/1968 döneminin yıllık *sermaye birikim hızı* yüzde 29.96'dır. Aynı sürede *işbulma* alanında artış hızı ise yüzde 13.75'ten ibaretti. Bir başka deyişle, *sermaye* stoklarındaki artış, *işbulma* düzeyindeki gelişmeden daha hızlı olrak-

(31) *İstanbul Sanayii/1965-1968*, *İstanbul*, İSO, 1971, s. 46 ve sonrası.

tadır. *Modern teknoloji kullanarak emek gereksinimini azaltmak, kapitalist gelişimin genel bir yasasıdır.*

Üretim hızla arttığı halde, üretimde *emek* payı düşmekteydi. İstanbul imalat sanayilerinde *emek/üretim* oranı 1965'te yüzde 1.483 iken, 1968'de yüzde 1.030'a gerilemişti. Bu, hem sanayileşmede *sabit sermaye*'nin payının artışının, hem de *artık değer oranı*'nın yükselmesinin doğal bir sonucudur.

— İmalat sanayilerinde yıllık toplam *ücret* ödemelerinin *sabit sermaye*'ye oranı 1965'te yüzde 36.66 olduğu halde, bu oran giderek 1968'de işçiler aleyhine olarak yüzde 31.68'e gerilemişti. Ücretli emeğe 1965'te üretim değerinin yüzde 15.51'i kadar ödeme yapılırken, üç yıl içinde bu oran yüzde 14.28'e düşmüştü. Bütün bunlar, işçi ücretlerindeki artışa karşın, emek için ayrılan gelir payının görece düşüşünün kanıtlarıdır.

Sanayide XX. yüzyıl ikinci yarısında hem *sermaye yoğun* modern teknolojinin payı yükselmekte, hem de işçi sınıfının yaratılan *artık değer*'in artan bir bölümünü sermaye stoklarına bırakması sonucunda, kapitalist *sermaye birikimi* hız almaktadır.

f) *Kapitalizm Türkiye tarımında kapitalizm öncesine ait ayakbağlarını tasfiye ederek modernleşmeyi hızlandırmıştır.* İleri tarımsal araç ve gereçlerin kullanılması, Anadolu'da 1950/1970 dönemini içeren yirmi yılın tarımsal işletmeciliğinin başlıca özelliğidir. 1950/1963 arasındaki onüç yılda *traktör* sayısının yüzde 1307, *gübre* kullanımının yüzde 1013 ve *sulanan alanlar*'daki artışın yüzde 273 oranlarına ulaştığı görülür. Bu dönemde özellikle tarım kredilerinde faiz oranının 1948'de yüzde 2.5'e kadar indirilmesi ve tarımsal kredilerin 1948/1956 arasında 6.5 kat artırılması, toplam tarla alanı içinde

traktörle işlenen toprağın payının 1948'de yüzde 1'in altında iken, 1963'de yüzde 15.5'e çıkmasını sağlamıştır. Aynı dönemde çift hayvanı başına işlenen toprağın artması dolayısıyla hayvanla işlenen topraklar yüzde 47 oranında yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye'deki sanayileşme ile traktör kullanımı ve tarımsal kredi siyaseti arasında dolaylı bir ilişki bulunduğu gözlenir³².

Planlı kalkırma deneyinin daha da dinamikleştirdiği bu süreç *tarımda işgücü başına verim*'i yüzde 52 geliştirirken, tarım kesiminde *emek* gücüne duyulan gereksinimi de belirli biçimde azaltmıştır. Tarımda kapitalistleşme olayı, *pazar* için üretime geçen küçük üreticinin, küçük birimler halinde üretimin rasyonel olmaktan çıkışı sonucunda topraktan kopmasını kolaylaştırmıştır. XX. yüzyıl ikinci yarısında Türkiye'nin kırsal kesimi şu özellikleri ortaya koyar:

- i) Özellikle Batı Trakya, Marmara ve Güneybatı Anadolu gibi görece olarak daha gelişkin bölgelerde, kapitalist üretim ilişkileri geniş ölçüde yerleşmiştir. Bu ilişkiler bir yandan cüce işletmeleri ayıklamakta, öte yandan da geleneksel *tefeci* sermayesinin modern *ticaret* sermayesine dönüşümünü kaçınılmazlaştırmaktaydı.
- ii) Kendisini eski çevresine bağlayan son ilişkilerden de koparan *yoksul köylülük*, modern kesimin *ucuz emek* ordusunu oluşturmak üzere uzun süredir kentlere akıyordu.
- iii) Kırsal kesim ile modern kesim arasında bir iç bütünleşme sağlamayı öngören *toprak reformu*.

(32) Doç. Dr. Gülten Kazgan, **Türkiye'de Tarımsal Gelişme 1948 - 1962**, İstanbul, İ.Ü., 1966, s. 26-27

mu programları bu ortamda belirli aralarla güncel düzeye çıkmış ve Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında tarıma bağlı olan toplum giderek her şeyin sanayileşmeye göre yeniden düzenlenmesinin istendiği yeni bir aşamaya geçmişti. Kırsal ekonomi kesinlikle, modern kesime *bağımlı* duruma gelmekteydi.

g) *Türkiye'de kapitalizme özgü rasyoneller modern sermaye hareketlerini, mali sermayeyi ve sermaye piyasasını yaratmaktadır.* İş Bankası'nın ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarına oranla, Türkiye gittikçe gelişmiş bir bankacılık sistemine yönelmişti. Kapitalistleşmenin *planlı* dönemi, banka sisteminin de en etkin dönemini oluşturmuş, bankalarda toplanan fonlar sürekli biçimde öncelikle özel kesime akıtılmıştır. 1963 yılında 5 milyar 242 milyon liradan ibaret bulunan bankalardaki *vadesiz* mevduat 1971'de 16.8 milyar liraya, *vadeli* mevduat ise aynı dönemde 1.3 milyar liradan 8.2 milyar liraya çıkmıştı. *Vadeli* mevduatta görülen büyük sıçrama, sermaye piyasası için gerekli maddi potansiyelin daha 1970'li yıllarda doğduğunu göstermektedir³³. Ayrıca Sosyal Sigortalar, Emekli Sandığı gibi *zorunlu sigortalar* ile Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi tasarruf kurumlarında çok büyük fonlar birikmiştir. Bütün bunların sonucu olarak Türkiye'de 1968'den başlayarak özel kesimin tahvil ya da hisse senedi çıkarma yoluyla, bankalar sistemini de aşarak, doğrudan doğruya halk tasarruflarını kendine çekme eğilimi şiddetlenmiştir. 1970'ler sonrasında sermaye piyasasına her yıl yeniden milyarlarca lira-

(33) Dr. İbrahim Özer Ertuna, **Türkiye'de Fon Akımları Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, T. Sınai Kalkınma Bankası, 1970, s. 24-25

lık tahvil ve senet sunulmuştur. Başlangıçta kişisel özel fonlar ve bankalar sisteminden elde edilen kredilerle kurulmuş olan Türkiye özel sanayileri açısından, sermaye piyasasındaki atılımlar, *mali sermaye*'den bir ölçüde *bağımsızlaşma* doğrultusunda yeni bir eğilimi ortaya koyar. Gelişmiş bir sermaye piyasası, aynı zamanda, gelişmekte olan bir kapitalizmin de somut belirtilerinden birisidir.

h) *Türkiye kapitalizmi elde ettiği sermaye yoğunluğu sonucunda XX. yüzyıl son çeyreğine doğru giderek tekelleşmekte ve sanayi burjuvazisi, ekonominin tümü üstünde egemenliğini kurmaya başlamaktaydı.*

Türkiye imalat sanayilerinde 1963/1967 döneminde görülen yüzde 79.4'lük artışın *işyeri büyüklükleri*'ne göre dağılımı şu ilginç sonuçları sergiler:

— 1963/1967 yılları arasında Türkiye'de 10-49 işçi çalıştıran işyerlerinde yüzde 19.5; 50-99 işçi çalıştıran işyerlerinde yüzde 65.5; 100-199 işçi çalıştıran işyerlerinde ise 64.2 oranında *üretim artışı* sağlanabiliyordu. Oysa aynı dönemin üretim artışları, 200-499 işçi çalıştıran işyerlerinde yüzde 97.3; 500-999 işçi çalıştıran işyerlerinde yüzde 91.4 ve binden fazla işçi çalıştıran işyerlerinde ise yüzde 107.3 oranlarına erişmekteydi.

— Kapitalistleşmenin somut sonucu sayılan 200'den fazla işçi çalıştıran kurumlarda, 278 işyeri 1963'te Türkiye toplam sanayi üretiminin yüzde 64.2'sini elinde tutarken, örnek olarak 1967'de sayıları 387'ye çıkan büyük işletmeler toplam sanayi üretiminin yüzde 71.5'ine egemen duruma gelmişti.

1970'lere doğru Türk kapitalizminde birdenbire serpilerek *büyük şirketler* ve *holdingler* bir özentinin değil, sermaye yoğunlaşması ve tekelleşmenin doğal sonucudur.

**İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE
İŞÇİ SAYISI VE ÜRETİM ARTIŞ ORANLARI**

İşyerinde çalışan işçi sayısı	Üretim Yüzdeleri		İşçi Sayısı Yüzdeleri		Üretim artış Yüzdeleri
	1963	1967	1963	1967	1963-1967
10-49	17.7	11.8	16.8	11.8	19.5
50-99	9.2	8.5	8.2	8.6	65.5
100-199	8.9	8.2	8.4	9.4	64.2
200-499	20.4	22.4	14.1	16.5	97.3
500-999	16.2	17.2	17.7	15.6	91.4
1000 +	27.6	31.9	34.8	38.1	107.3
	100	100	100	100	79.4 (ortalama)

**İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE
ÜRETİM DEĞERİ VE İŞÇİ SAYISI**

	1963			1967			
İşyerlerinde çalışan işçi sayısı	İşyeri sayısı	Ücretle çalışanlar toplamı	Üretim (milyon TL.)	İşyeri sayısı	Ücretle çalışanlar toplamı	Üretim (milyon TL.) güncel fiyatlarla	Üretim (milyon TL.) sabit fiyatlarla
10-49	2.199	54.732	3.482	2.161	49.568	4.957	4.162
50-99	334	26.392	1.806	560	35.985	3.561	2.989
100-199	201	27.467	1.754	270	39.595	3.432	2.881
200-499	147	46.033	4.004	217	69.552	9.409	7.900
500-999	71	57.520	3.174	94	65.409	7.235	6.074
1000 +	60	113.297	5.415	76	160.295	13.365	11.222
Toplam	3.012	325.441	19.635	3.328	420.404	41.959	35.228

1) *Türkiye dışardan besin maddeleri ve sanayide üretilen tüketim malları alan bir ülke olmaktan çıkmış, XX. yüzyılın sonlarında dış pazarlara tarımsal ürünlerin yanı sıra sanayi ürün dışsatımına yönelmiştir. Sanayileşmenin dış ticaret üstündeki en önemli belirtisi, tümüyle mamul olarak yapılan dışalımların payının daha 1970'lerde yüzde 5'in altına düşmesiydi. Buna karşılık, yatırımlarla ilgili makine ve donatım dışalımının payı büyümüş, Türkiye'de daha üretilemeyen hammaddelerle aramallara olan istek artmıştı. Ne var ki, gerek yatırım malı, gerekse hammaddelere duyulan isteğin büyümesi Türkiye'de bu sanayilerin kurulması için gerekli iç pazar genişliğinin de ortaya çıktığını anlatan bir göstergedir.*

TÜRKİYE'DE DIŞALIMLARIN DAĞILIMI
(% olarak)

	1914	1930	1938	1970
Tahıllar ve besin maddeleri	25	13.3	5.1	—
Ham maddeler	7	15.1	17.7	47.3
Mamul mallar*	59.4	71.6	77.2	4.8
Yatırım malları	—	—	—	47.9
Öteki maddeler	8.5	—	—	—

(*) 1938'e kadar olan sayılar, mamul tüketim malları ile sınırlı sayıdaki yatırım mallarını aynı kategoride göstermektedir.

1970'lerde ilk kez 1 milyar dolara erişen dışalım, ekonomideki büyümeyle yakından ilgilidir. Dışalım, denk düşmeyen dışsatımlara karşılık, yurt dışındaki işçi dövizleri dolayısıyla 1972 başlarında yine ilk kez 1 milyar dolara yaklaşan döviz rezervleri, Türkiye kapitalizminin gelişiminde son derece etkili olabilecek geniş bir kaynağı belirliyordu. 1970'lerin bir başka özelliği de, aralarında ilkel bir işlem gören çeşitli maddeler de

bulunmakla birlikte, *sanayi ürün dışsatımı*'nın yine ilk olarak 200 milyon doların üstüne çıkmasıydı. Toplam dışsatımlar içinde sanayi ürünlerine ait payın, Plan'da öngörülen yüzde 14'lük düzeyi aşarak yüzde 20'ye çıkması, Türkiye sanayilerinin gerekli *iç pazar*'ı sağladuktan sonra giderek *dış pazarlar*'a yönelme çabasında olduğunun önbelirtileriydi.

C. Türkiye Kapitalizminin Önündeki Güncel Sorunlar

XX. yüzyıl sonlarında Türkiye kapitalizmi özellikle dışsatımlar ve yatırıma dönük yeni *devlet kolaylıkları* için sürekli savaşım verirdi. *Sermaye birikimi* ve *artık değer* oluşumu kategorik biçimde büyüyen Türkiye kapitalizmi, Rostow'un da sözünü ettiği gibi, XX. yüzyılın ikinci yarısında giderek kendi gelişim stratejisiyle uyumlu bir *politik, sosyal ve yönetsel düzen*'i de aramaya başlamaktaydı. Bu amaçla tüm siyasal yapıda değişikliklere gidilmekte; üstyapı ile altyapı arasında kapitalizm'in yeni zorunluluklarına uygun düzenlemeler önerilmekteydi. Toprak, maden, eğitim, vergi alanlarında sistemi bütüncüleyici *reformlar* gündeme çıkarılabiliyordu.

İçinde yaşadığı bu büyük dönüşüm ortamında, Türkiye kapitalizmi için şu yargılarda bulunulabilir:

- i) Varolan belirleyici dünya koşulları altında Türkiye'de *gelişmesi* özellikle 1945'lerden sonra kesinleşmiş bulunan *kapitalizm*, kendisinden beklenen görevlerin küçümsemeyecek bir bölümünü XX. yüzyılın ikinci yarısında yerine getirmiştir. Toplumda gerekli *altyapı yatırımları*, *ulaştırma* olanakları yaratılmış; oldukça *kapalı* bir ekonomiden *açık pazar* eko-

nomisine doğru önemli yol alınmıştır. Ekonomik büyüme açısından gerekli *modern kesim* Türkiye'de böylece tümüyle doğmuştur. Türkiye'de kapitalist sermaye birikimi de azımsanamayacak düzeydedir.

- ii) *Tüketime* ilişkin sanayileri tamamlamış bulunan Türkiye kapitalizmi giderek *üretim araçları üretmek*, bir başka deyişle, *üretim için üretim* aşamasına erişmiştir. Temel sanayiler ile belirli bazı ağır sanayi alanlarının yanı sıra, yeni aşamada özellikle *aramallar* gereksinimini ülke içinden sağlayacak yatırımların yapılması ele alınacaktı.
- iii) *Sermaye yoğunlaşması*, ekonomi'de *tekelleşme* eğilimlerini güçlendirirken, toplumsal üretimin üleşiminde *işçi sınıfı'nın* eline geçen payı da *görelî* olarak azaltmaktadır. Bu olgu, bazı bunalımlı dönemlerde görüldüğü gibi belirli aralarla endüstriyel stok yığılmalarına ve bir *üretim fazlası* sorununa yol açar. Bunalımdan kurtulabilmek amacıyla Türkiye kapitalizmi bir yandan *iç pazar'ı* daha da geliştirici, öte yandan da *dış pazar* sağlayıcı önlemleri yoğunlaştıracaktı.
- iv) Türkiye kapitalizminin, sistem düzeyinde bütünleşmek istediği uluslararası kapitalizm ve özellikle Avrupa Topluluğu (AT) ile yakınlaşma çabaları, yeni aşamada, sanayileşmeye ilişkin önemli çelişmelerin çözümünü gerektirecekti. Çünkü Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'de kendisine *pazar* açmak istediği mallar ve ağır sanayi ürünleri arasında, Türkiye'nin sanayileşmesinde *iç bağımsızlık* sağlamak amacıyla korumaya ya da ilk kez kurmaya çaba-

ladığı önemli bazı kesim ve alanlar da yer almaktaydı. Türkiye kapitalizminin yaşamsal sorunlarından birisi, toplumdan gelen *büyüme* ve *derinlemesine sanayileşme* baskıları ile Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'ye bırakmak istediği *sınırlı alan* arasındaki çelişkiyi çözmeye çalışmak olacaktı.

- v) Türkiye'de ekonomik *sistem* ile *sosyal* yapı arasındaki karmaşık çelişkiler, kapitalistleşme süreci hızlandıkça artacak ve *sınıflar arası* olduğu kadar *sınıflar içinde* de büyük çatlamalar belirginleşecekti.

Gündemdeki yoğun sorunlar, kısa sürede önemli *iç bunalımlar* yaratabileceği gibi, uzun sürede de, dünyanın genel gidişine uygun olarak, nesnel koşulların fırsat verdiği büyük anlarda, *toplumcu* bir düzen için gerekli sosyo/ekonomik süreçlere doğru açılabilirdi.

Türkiye'nin Toplumsal ve Sınıfsal Yapısındaki Dönüşümler

GEÇİŞ TOPLUMUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ ve ÇAĞDAŞ KİMLİKLERİNİ ARAYAN GÜÇLER...

KAPİTALİZMİN gelişimi, sosyal ve sınıfsal yapıya daha önce benzeri görülmemiş *altüst* oluşlar biçiminde yansır. Kapitalizm, Schumpeter'in vurguladığı gibi, öncelikle bir *değişim* sürecidir. Kapitalizm'in değiştirdiği şey, kendisinden daha geri olan tüm *ekonomik, sosyal, giderek, politik ve kültürel* ilişkiler bütünüdür. Oysa hiçbir geleneksel yapı, benliğini tehdit eden yeni düzene kolay teslim olmaz. Toplumsal değişim olgusu, bu açıdan, bir iç direnç ve savaşımlar sürecidir de... Bu dönüşüm, bazan yüzeyin derinliklerinde, bazan da toplumların gözü önünde, çok büyük çalkantılar, sarsıntılar, belki de devrimler sürecinde oluşabilir.

Önem taşıyan şey, *değişim* olayının, getirdiği uzun süreç içinde, çok yanlış doğuşlara gebe gizilgüçleri taşımasıdır. XXI. yüzyıl eşiğinde, çağdaş dünyanın bilimsel ve teknolojik devrimlere tanık bulunduğu bir dönemde, sözkonusu olan, değişimi reddetmek değil, hızlandırmak ve ona yeni yönler vermektir. Kaldı ki, ilerlemenin yasası, değişimi ürküntüyle karşılamak yerine, ondan, yarının daha ileri ilişkilerini yaratmaya çalışmaktır.

Türkiye'deki büyük yapısal değişim, uzun süreli bir perspektifle, bu açıdan *mutlu* bir olay diye de nitelenebilir.

A. Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Sosyal Yapıdaki Genel Etkileri

Kapitalizmin evrensel gelişme şemasının ortaya çıkardığı yapısal sorunlar XX. yüzyıl ikinci yarısında Türkiye'de de büyük bir açıklıkla gözlenir.

Yeni sosyal yapının başlıca özellikleri şunlardır:

i) *Gelişen kapitalizm, Türkiye'de eski ve yeni düzen arasında derin bir yapısal ikilik yaratmıştır* Bütün kapitalistleşen toplumların tarihi, *kapitalizm öncesi*'ne ait sosyal ilişkilerin, işleyişi, kurumları ve anlayış biçimleriyle *kapitalist* bir dünyaya dönüşüm sürecinde büyük bir iç çelişkiye düştüğünü gösterir³⁴. Türkiye gibi tarihsel nedenlerle kapitalizmin gelişim çarklarına gecikmiş olarak giren bir toplumda, hızlı kapitalistleşme, toplumun uyuşmuş eklemelerini birdenbire sarsacaktır. *Burjuvazi*'nin gelişimi ve kapitalizmin asıl dinamosu durumundaki güçlerin, eski ayrıcalıklarını korumak isteyen başka sosyal gruplar, kurumlar ve dünya görüşleriyle savaşımı böyle anlarda toplumun yerleşmiş değerler sisteminde bir iç *anarşi* yaratır. Yığinsal iletişim araçlarının yayıldığı, dünyanın etki ve tepki süreçlerinin gittikçe yakından duyulduğu modern çağlarda, ekonomik yapıdaki ikilik, sosyal ve politik yapıda da sürekli dalgalanmalar doğuracaktır. Özellikle Türkiye'nin *sağ* ve *sol* politik arenalarında 1970'lerde birlikte beliren büyük çatlamalar, görüş ayrılıkları ve uzlaşmazlıklar, aslında, eski ile yeni arasındaki bu yapısal ikiliğin çeşitli yansımalarından başka bir şey değildir.

ii) *Kapitalizmin gelişimi Türkiye'nin sosyal yapısına büyük bir nüfus patlaması ve hızlı kentleşme biçi-*

(34) Cavit Orhan Tütengil. *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, Ankara Toplum 1971, s. 129 ve sonrası.

minde yansımıştır. Tarihsel model, kapitalizmin bütün kalkış aşamalarında köylerden kentlere doğru nüfus akımıyla büyük bir nüfus patlamasının yan yana gittiğini gösterir. Çünkü, büyüyen ekonomi, durgun yığınlara devrim verir ve artan *ucuz emek* gereksinimi nüfus patlamasıyla giderilir.

Kuznets'in hesaplarına göre, Avrupa ile Asya Rusya'sının toplam nüfus büyüme hızlarının 1800 - 1850 döneminde yüzde 7.4 iken, 1850 - 1900'da yüzde 9.1'e çıkması, 1950 - 1960 döneminde ise yüzde 11.1'i bulması bu büyük olgunun bir sonucudur³⁵. Aynı olay Türkiye kapitalizminin çeşitli aşamalarında da, büyüme farklılıklarına göre, ilginç karakteristikler içinde ortaya çıkar. Ekonomide hareketliliğin henüz başladığı 1927 - 1935 döneminde yüzde 2 dolaylarında olan yıllık nüfus artış hızı, İkinci Dünya Savaşı'nın durgunluk ortamında yüzde 1'e inmiş; 1950 sonrasının hızlı kapitalistleşme döneminde ise yüzde 3'e kadar yükselmiştir. Ne var ki, refah artışının belirli bir durağında nüfus artışının durmaya başladığı saptanır. Bu durum, Türkiye'de de 1970 sayımında yüzde 2.4'e düşen nüfus artışının ilk kez açıkça gösterdiği gibi, giderek belirgin biçimde ortaya çıkıyordu. 1927'de 14.1 milyon kişi olan Türkiye nüfusunun, örnek olarak 1970'de 36.8 milyon kişiye erişmesi, kapitalizmin gelişiminden ayrılmayacak bir olaydır.

Kapitalizm, aynı zamanda, *kırsal* kesimden *kentsel* kesime doğru sürekli bir nüfus kayması yaratarak, toplumun sosyal görünümünü değiştirir. Türkiye'de 1927/1970 döneminde köylü nüfus yüzde 111 oranında artarken, kentli nüfustaki artış yüzde 319'a ulaşıyordu. Mo-

(35) Simon Kuznets, **Modern Economic Growth/Rate, Structure and Spread**, New Haven, Yale University Press, 1969, 38 ve sonrası.

dem kesimin büyümesi sonucunda daha 1970'ler başında Türkiye'de her üç kişiden birisi kentli duruma gelmiş ve kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı, 1927'deki yüzde 75.8'lik paydan 1970'de yüzde 61.2'ye gerilemişti.

TÜRKİYE'DE KENTSEL ve KIRSAL NÜFUS

Yıllar	Köylü Nüfus	Köylü Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)	Kentsel Nüfus
1927	10.347.224	75.8	3.301.046
1940	13.474.701	75.6	4.346.249
1950	15.702.851	75.0	5.244.337
1960	18.895.089	68.1	8.859.731
1965	20.585.604	65.6	10.805.817
1970	21.848.832	61.2	13.817.717

Kapitalistleşme, toplumda *büyük kentler* ortaya çıkarır. Gerçekten, Türkiye'de nüfusu yüzbinden *büyük kentlerin*, kentli nüfustan aldıkları pay 1927 yılında yüzde 38.8 ve 1950'de de yüzde 44.6'dan ibaretken, 1970'de bu oran yüzde 56.8'e çıkmış bulunuyordu. Kapitalist gelişimin bir sonucu olarak, nüfusu 20.000 - 50.000 ara-

KENTSEL NÜFUSUN KENT BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE DAĞILIŞI (1970)

Kent büyüklükleri	Kentli nüfus (%)
10.000 20.000	13.7
20.000 50.000	18.1
50.000 100.000	11.4
100.000 1.000.000	29.0
1.000.000'dan yukarı	27.8

Kaynak: Ruşen Keleş, **Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekond**, s. 23

sında kalan *orta* büyüklükteki kentlerde, kentsel nüfusun yüzde 18.1'i yaşamaktaydı. Gelişim eğilimleri, **XX.** yüzyıl sonlarında büyük kentlerde, tüm kentsel nüfusun çok büyük bir bölümünün yaşamaya başlayacağını **vur-**guluyordu.

Sosyal açıdan bu büyük olay, Türkiye'nin *metropol-*lar yaratma sürecine girdiğini duyurur.

Köylülüğün payını hızla geriletken ve kentsel kesimde daha modern bir yaşam, daha ileri dünya görüşleri ve davranış biçimleri yaratan maddi gelişim bu anlamda, *kapitalizm öncesine* ait *statik* koşulların yıkılışının kesin habercisidir. Ekonomik ve sosyal büyüme, yığınlarda *ekonomik düşünme* rasyonellerinin yaratılışının da sürecidir. *Kanaatkâr* dünya görüşlerini kesinlikle terkederek, daha fazlasını istemek gerektiğini anlayan yığınlar, böylece daha ileri bir yaşam biçimi için gerekli maddi ortamı da oluştururlar.

iii) *Kapitalizmin gelişimi toplumlarda gelişme eşitsizliklerini büyütür ve sektörler arasında olduğu kadar, bölgeler arasında da farklılıklar doğurur. Türkiye'de kapitalizmin gelişimi bu fonksiyonel dalgalanmalarla sonuçlanmıştır.*

Kapitalist kalkınma, öncelikle, altyapının gelişmeye en uygun bulunduğu bölgelerde başlar. Coğrafyadan ve tarihten kaynaklanan nedenlerle Türkiye'nin batısındaki bölgeler kapitalizmin de en yoğunlaştığı bölgeler olmuştur. Gelişme eşitsizliği, tarım dışı kesimde çalışan nüfusun payının yüzde 20'nin üstüne çıktığı bütün illerin, daha 1970'ler başlarken Zonguldak-Gaziantep çizgisinin batısında yer almasıyla sonuçlanmıştı. Gelişme eşitsizliği, aynı zamanda, gelişmiş sanayi bölgeleri ile tarıma dayalı kalan iller arasındaki gelir dağılımında *eşitsizlik* biçiminde yansır. Türkiye'de sözgelişi 1965 sayılarına göre, *tarım dışı kesimde insan başına düşen gelir*

ortalaması yılda 9.273 lira olduğu halde, *tarımsal kesimde* insan başına gelir 2.314 liraydı. *Tarım dışı* çalışan nüfusun oranı Ankara'da yüzde 42.7; İzmir'de yüzde 43 ve İstanbul'da da yüzde 83 oranlarını buluyordu. Ulusal gelirin *tarım dışı* kesimden aldığı ortalama pay Türkiye'de yüzde 69 iken, ülkenin en gelişmiş bölgesi Marmara'da bu oran yüzde 85'e çıkmaktaydı. Doğu, Güneydoğu, Karadeniz ve Akdeniz bölgesinde bankalar mevduatı, toplamın yüzde 15'inden ibaret kaldığı halde, yalnız Marmara bölgesindeki mevduat oranı yüzde 40'a erişiyordu. Türkiye'de toplanan tüm gelir vergisinin yüzde 70'e yakın bölümü de yine Marmara bölgesinden alınmaktaydı. Bütün bu göstergeler, pratikte, kapitalizmin doğurduğu gelişme eşitsizliklerinin örnekleridir³⁶. Marmara bölgesinde 1970 başlarında İstanbul, Türkiye'nin ilk gerçek *metropol*'u olarak etkin yerini almıştı. Gecekondularına ve hızlı kentleşmenin yarattığı bütün altüstlüklerle karşın, Türkiye ulusal gelirinin yılda yüzde 18'ini yaratan İstanbul, kapitalist gelişimin sorunlarını çözecek aşamadadır. Türkiye kapitalizmi ilk kez 1970'lerin başlarında bölgesel gelişme eşitsizliklerini bir sorun olarak gündeme almış ve yatırımları geri bölgelelere yöneltecek bir dizi önlem saptamıştı. Türkiye'nin geri bölgelerinde de önemli kentleşme belirtilerine rastlanması, gelecek bakımından ilginç bir aşama olarak gözleniyordu. Geleneksel yapısını en çok koruyabilen Doğu Anadolu'da kentleşme oranı 1965-1970 arasındaki beş yılda yüzde 17'den 20'ye çıkıyor; Güneydoğu Anadolu'da ise yüzde 19'dan yüzde 25'e ulaşıyordu. Bunlar, kapitalizmin, giderek, toplumun en az gelişmiş bölgelerinde de sosyal yapıyı değiştirebildiğinin, kendi içinde

(36) Prof. Dr. Ruşen Keleş, **Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul, Gerçek, 1972, s. 23-29

bölgesel merkezler yaratma yoluna girdiğinin ilk ipuçları olabilirdi.

iv) *Türkiye’de kapitalizmin gelişim süreci, gelir dağılım ve bölüşümündeki dengesizlikleri şiddetlendirmektedir* Kapitalizm’in ilk gelişme evreleri, *sermaye birikimi* olayının olağanüstü hız almasını gerektiren dönemlerdir. Bu büyük sürecin toplumda gelir dağılım ve bölüşümüne etkisi, yine derin bir dengesizlik biçiminde görülecektir. Türkiye’de somut belirtilerin yanı sıra, hesaplamadaki çetin güçlüklerle karşı, gelir dağılımına ilişkin öncü araştırmalar da bunu doğrulamaktadır³⁷. 1968 yılında Türkiye’de 6.13 milyon *aile* bulunduğu varsayılmaktaydı. Bu ailelerin *en aşağı, orta ve en yüksek* gelir gruplarına göre toplam gelirden aldıkları payı saptamaya çalışan ön araştırmalar, gelir dağılımındaki dengesizliğin özellikle XX. yüzyıl ikinci yarısında büyüdüğü sonucunu açıkça yansıtır.

Türkiye ulusal gelirinin dağılımında sadece 1963-1968 arasında beş yılda görülen değişiklikler³⁸ ile ülkedeki kapitalist sermaye birikimi süreci arasında şu ilişkiler kurulabilir:

— Toplumda *en alt* gelirli grubu oluşturan ailelerin yüzde 20’sinin ulusal gelirden aldıkları pay 1963 yılında yüzde 4.5’tan ibaretken, 1968 yılında bu pay yüzde 3’e geriliyordu.

— Toplumun *en yüksek* gelirli grubundaki ailelerin

(37) Dr Korkut Boratav, **Gelir Dağılımı**, İstanbul, Gerçek, 1969, s. 117-209; Ömer Celal Sarc, **Gelir Dağılımı/Dışarıda ve Türkiye’de**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1970, s. 26-41

(38) **Türkiye’de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara, SBF 1971; Ömer Celal Sarc «Yeni Bir Gelir Dağılımı Araştırması», **T. İktisat Gazetesi**, 24.3.1972, s. 1

TOPLAM GELİRDEKİ PAYLAR (%)

	Türkiye D.P.T. 1963	Türkiye Hacettepe 1968	44 geri kalmış ülke	Pakistan
Ailelerin:				
En aşağı gelirli yüzde 20'si	4.5	3	5.6	6.5
Orta gelirli yüzde 20-60'ı	38.5	37	38.4	48.5
En yüksek gelirli yüzde 20'si	57.0	60	56.0	45.0
TOPLAM	100.0	100	100.0	100.0

yüzde 20'si 1963'te Türkiye ulusal gelirinin yüzde 57'sine sahipken, 1968 yılında ulusal gelirin yüzde 60'ını sağlamaya başlıyordu.

— Türkiye'de kapitalistleşme süreci *orta* gelir gruplarını başlangıç döneminde aşırı ölçüde etkilememişti. Bu, sistemin yürüme koşullarından birisiydi. Orta gelir grubundaki ailelerin ulusal gelirdeki payı 1963'te yüzde 38.5 oranındayken, 1968 yılında pay sadece yüzde 1.5'luk azalma göstermişti.

Toplumlaki *en alt* gelir grubu ile *en yüksek* gelir grubu arasındaki eşitsizlik, aynı zamanda, *köylünün işçileşmesi* olgusunun da ana nedenidir. Çünkü kırsal kesim ile kentsel kesim arasında 2.7 kat olan *aile geliri* dengesizliği, sosyal yapıyı sürekli olarak değiştirmekte ve tarımda kapitalist doğrultuda yenileşmenin aracılığını yapmaktaydı.

v) *Kapitalizmin gelişimi, bütün toplumlarda modern sosyal sınıfların varlığını netleştirir. Kapitalist gelişim Türkiye'ye XX. yüzyılda çoğulcu bir toplum görünümü kazandırmıştır.* Kapitalizmin gelişimi, üretim

araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıflar ile emeğini ücret karşılığında satanlar arasındaki sosyal ilişkilerin de değişik aşamalarını ortaya koyar. Bu olgu, toplumun, *mülkiyet* çerçevesinde değişen bir sosyal sınıf yapısına bağlı olması demektir. Kapitalist toplumdaki burjuvazi, işçi sınıfı, küçük burjuvazi, köylülük ve çeşitli ara tabakaların varolduğu *çoğulcu* yapısıyla tanımlanabilir. Daha önceki bütün üretim biçimlerinde bazan çok *amorfe* olarak görülen sınıf dokusu, sermaye birikimi süreci hızlandıkça, geçiş aşamasındaki kapitalist toplumda birdenbire keskinleşir. İleri aşamalarında kapitalist toplum sınıf çelişmeleri ile gelir eşitsizliklerinin yarattığı sosyal sarsıntıları vergi adaleti, sosyal güvenlik ve benzeri önlemlerle belirli ölçülerde törpülemeye çalışır.

Kapitalistleşmekte olan Türkiye, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarındaki geri topluma göre köklü biçimde dönüşmüş ve giderek kesinlikle *sınıflı* bir toplum görünümüne bürünmüştür. Kapitalist gelişim şemasını izleyen tüm toplumlardaki sosyal sınıfların karşısını oluşturan kesimlerin Türkiye'de giderek hem nicelik, hem de nitelik olarak XX. yüzyıl sonlarında büyüdüğü ve tarih sahnesine çıktığı gözlenir. Öyle ki, *sosyal devlet* ilkesiyle yeni topluma çoğulcu bir sistemin sosyo/politik mekanizmaları da yerleştirilmeye çalışılıyordu. İşçi sınıfının sendikal ve politik örgütlenişini güvenceye alan 1961 Anayasası bile aslında Türkiye'nin gelişen sınıf yapısının sonucuydu. Çünkü çoğulcu bir toplum, içindeki farklı sosyal grupların kendi gelişim savaşımalarını özgürce gerçekleştirebilecekleri demokratik bir sosyo/politik düzeni de yaratmak zorundadır. Türkiye'nin sınıf yapısının netleşmesiyle bu yapıya uygun politik ve sosyal üstyapının araştırılması olguları, toplumsal yapıdaki değişimle birlikte düşünülmelidir.

Çoğulcu toplum, içindeki karmaşık ilişkilerin gittik-

çe *demokratik* formlara aktarılmasını zorlar; geniş yığınların, *demokratik haklar* aracılığıyla, kendilerini koruma ya da geliştirmelerine fırsat veren bir yapıyı en sonunda oluşturur.

B. XX. Yüzyıl Sonları Türkiye'sinde Sosyal Sınıfların Durumu

Türkiye'de toplumun sosyal ve sınıfsal görünümü, bir ölçüde istatistikler, bir ölçüde de somut güncel yaşamdan edinilen gözlemlerle nitelik ve nicelik yönünden ana çizgileriyle somutlaştırılabilecek bir kapitalist oluşumu yansıtır. Devrim durumunda bulunan *tarih* içinde sosyal sınıfların görünümünü kavramak ancak ikili bir yöntemle olasıdır. Gerçekler bir yandan *ekonomik*, öte yandan da *politik* arenaya yansıyan çeşitli eğilimlerden elde edilebilir. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde izlenecek yöntem, bu olacaktır.

a) *Büyük burjuvazi*: Kapitalizmin sürükleyici sınıfı olan *büyük burjuvazi*'nin etkili bir güç konumunda ortaya çıkışı, Cumhuriyet deneyinin en önemli sonuçlarından birisidir. Gelişim, önce tarım ve ticaret burjuvazisinin güçlenmesi, daha sonra da bu iki kesimden öncü bir grubun *sanayi burjuvazisi*'ne dönüşümü sonunda olmuştur. Özellikle 1945/1970 arasındaki yirmibeş yıl belirli bir uluslararası ortam içinde, burjuvazi'nin ekonomik ve politik iktidarını kesinleştirmesinin çeşitli duraklarını yansıtır. Burjuvazi'nin bütün kesimleri arasında 1945'lerde *kollektif* olarak başlatılan iktidar savaşı, tarım kesiminde dünyanın dünyasından arta kalan son *yarı feodal* ilişkileri de tasfiye ederek kapitalist büyük toprak mülkiyetini yaygınlaştırmış; büyüyen dışalım ve dışsatımların da katkısıyla, geniş *ticaret* burjuvazisi-

ni oluşturmuştur.³⁹ Kapitalist sanayileşme için gerekli i pazar büyütüldükten sonra, hızla ön plana çıkan *sanayi burjuvazisi* bu kez tarım ve ticaret burjuvazisi stnde kendi egemenliğini yoğunlaştırma savaşına girişmiştir.

Hegemonya süreci, 1960'ların sonlarında burjuvazi'nin ekonomik rgt *Türkiye Odalar Birliği* içinde büyük çatışmalara yol açtığı gibi; siyasal arenada da, kapitalizmi savunan en büyük parti olan Adalet Partisi'ni ikiye bölecek kadar ağırlık kazanmıştır.⁴⁰ *Hiçbir siyasal eylem, köklerinde yatan temel sosyal ve sınıfsal gerçeklerden soyutlanamaz. Büyük burjuvazinin kanatları arasındaki dalęalanmalar, aslında, kapitalizm karşısında kapitalizm öncesi'ne ait çeşitli kesimlerin direnişleridir. Tefeci sermaye, geleneksel toprak ağası, eski eşraf ve mütegalibe kalıntıları, kapitalistleşmenin getireceği rasyonellere ve i bağlılıklara özellikle de 1970'ler başlarında politik muhalefet yoluyla umutsuzca karşı çıkmaktaydılar. Çünkü kapitalistleşme, onların eski etkinliklerinin ortadan kaldırılması ve yeni düzenle bütünleşen parçaları durumuna düşmeleri demektir. Kapitalizmin yeni aşamalar yapma sürecinde dönemsel bunalım geçirdiği anlarda, 1971 *Rejimi* deneyiminde de görüldüğü gibi, burjuvazi içindeki çalkantılar bir noktadan sonra, büyük burjuvazi'nin iktidarını da sarsabilmekte; onu, bazan *Bonapartizm'e* kadar varabilecek yeni bağdaşıklar aramaya itebilmektedir.*

(39) Dr. Cem Eroğlu, **Demokrat Parti/Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, SBF., 1970, s. 200

(40) Ali Gevgilili, «Odalar Birliğinde Ne Oluyor?», **Milliyet**, 22.5.1969, s. 9; Abdi İpekçi, «Odalar Birliği ve Sanayiciler», **Milliyet**, 15.5.1970, s. 1; İsmail Cem, **Türkiye zerine**, İstanbul, Cem, 1970, s. 70-71

XX. yüzyıl ikinci yarısının Türkiye'sinde büyük burjuvazi'deki *sınıf içi* gelişmeler şöyle özetlenebilir:

aa) *Sanayi ve büyük ticaret kesimlerinde tekelleşme aşamasına gelen büyük burjuvazi, sınıfı içinde kendi otoritesini kurmaktadır.* Sanayideki yoğunlaşma Türkiye kapitalizmi açısından XX. yüzyıl sonlarında küçümsemeyecek düzeye erişmiştir. Sözgelisi, daha 1971 *Rejimi* deneyimine girililrken, sanayi kesimindeki işletmelerin yüzde 11'inden oluşan ikiyüzden fazla işçi çalıştıran *büyük işletmeler*, toplam sanayi üretiminin tam yüzde 71.5'ini üretmekteydiler. Bu yoğun üretim potansiyelinin yüzde 49.1'i yani yarısı beşyüzden fazla işçi çalıştıran dev kuruluşlarda sağlanıyordu⁴¹. Sermayenin elde ettiği üstünlük, elbette, kendisine uygun yeniden düzenlemeleri güvenceye koyabilmek amacıyla, *kendi sınıfı içinde* gerekli hegemonyayı kurma savaşım da göze aldırtacaktı.

bb) *XX. yüzyıl son çeyreğinin Türkiye'sinde Anadolu'nun yeni büyüyen kentlerinde sergilenen ticaret burjuvazisi ile kapitalist tarımsal işletmelerde ortaya çıkan modern tarım burjuvazisi, büyük sanayi ve ticaret burjuvazisiyle bütünleşme aşamasına gelmektedir.*

Modern kapitalist üretim sürecinde, *küçük* sermayenin *rasyonel* işletilme olanakları gittikçe daralır. Oysa kapitalistleşme süreci bir bölüm küçük ve orta işletmecinin elinde de önemli ölçüde sermaye birikimine izin vermektedir. Örnek olarak, 1964/1969 dönemindeki beş yıllık bir zaman aralığında bile bankalarda 20 bin lirayı aşkın mevduata sahip bulunanların sayısının dört kat; otuz bin liranın üstünde mevduatı bulunanların sayısının ise dörtbuçuk kat yükseldiği görülmekteydi. Ortalama olarak 20 bin liranın üstünde bulunan mevduatın

(41) **Emek**, No: 11, Nisan 1971 s. 2

toplamının 1964'te 1.2 milyar liradan ibaretken 1969 sonunda 4.6 milyar liraya erişmesi, bu açıdan ilginç bir olgudur⁴². Sanayi dışında, özellikle ticaret kesiminde biriken bu kaynaklar kendilerine yeni *mahreçler* aramakta ve bu parasal sermaye, *bütünleşme* yoluyla, sanayi ve ticaret burjuvazisine katkıda bulunmaktaydı. Uzun sürede, bu fonlar, Anadolu'daki *ticaret burjuvazisi*'nin, *Anadolu sanayi burjuvazisi*'ne dönüşümünün de kaynakları olacaktı.

cc) *Türkiye'de kapitalizm büyük emlak rantına dayanan geleneksel rantıye sınıfı belirgin biçimde tasfiye etmektedir*. Sözcelişi, yine 1970 başlarında çıkarılan Finansman Kanunu paketiyle, Türkiye'de arsa spekülasyonu ile rant için konut yapımının cezalandırılması olayı anlamlı bir girişimdi. Bu deney, *üretim için üretim* aşamasına geçmek, yani temel sanayileri gerçekleştirmek isteyen Türkiye kapitalizminin, kaynakların başka alanlarda kullanılmasını önleme çabasıydı. Emlak rantının düşürülmesi, bu kesimdeki kaynakların ya sermaye piyasası ya da doğrudan yatırımlar yoluyla öncelikle büyük sanayi ve ticaret burjuvazisinin potasına akıtılmasını sağlayacaktı. Sermaye piyasası'nın geliştirilmesi, bütün bu oluşumun son halkasıdır.

b) *İşçi sınıfı*: Türkiye'de kapitalizmin ve üretim araçlarının özellikle 1945'ler sonrasındaki gelişimi, geniş bir *işçi sınıfı* yaratılmasını gerçekleştirdiği gibi, işçinin *iş deneyimi ve alışkanlıklarını* da ilerletmiştir.

İşçi sınıfı tarihinin Türkiye'de yüzyıl öncesine kadar uzandığı ve ilk meslek örgütünün *Ameleperver Cemiyeti* adıyla İstanbul'da 1871'de kurulduğu bilinmekte-

(42) Yalçın Küçük, **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek, 1971, s. 289

dir⁴³ Ne var ki, çalışan insanların nicelik ve nitelik yönünden uzun bir süreç içinde modern işçi sınıfına doğru dönüşmesi ancak Cumhuriyet Türkiye'sinde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de *demokratikleşme* ve *kapitalistleşme* doğrultusunda büyüyen dinamikler, işçileri meslek örgütleri kurmaktan alıkoyan yasakların, 1947 Sendikalar Kanunu yardımıyla bir ölçüde de olsa ortadan kalkmasını sağlamıştır⁴⁴. 1950'den sonra ise *sınıfsal* nitelikteki yasakların sürmesine karşın, işçi sınıfının sendikal eylemleri yeni sosyal ve siyasal boyutlar elde etmişti. 1948 yılında 328.463 işçinin sadece yüzde 16'sı sendikaliyken, 1958'de sayıları 701.231'e ulaşan işçilerin yüzde 37'si sendikalı duruma gelmiştir⁴⁵ 1960 başlarında sendikalı işçi oranı yüzde 40'a ulaşıyordu.

Grev, toplu pazarlık ve *sınıfsal politik* savaşımlarını açan 1961 Anayasası'ndan sonra Türkiye'de işçi sınıfı toplumsal yapıdaki gelişime paralel olarak daha da büyük hızla güçlenmiştir. İşçiler, kendi siyasal partilerini kurmuş; sosyal yapının etkin güçlerinden birisi katına yükselmişlerdi.

Örnek olarak, 1970'ler Türkiye'sinde sayıları 1.3 milyonu aşan sigortalı işçilerin yüzde 70'e ulaşan bölümü, ikiyüzden fazla işçi çalıştıran büyük işyerlerinde çalışmaktaydı. Ayrıca *tarım* kesiminde, özellikle Ege,

(43) Lütfü Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul Kuruluş B., 1951, s. 4; Kemal Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, İstanbul, Gerçek, s. 7

(44) Prof. Dr. Orhan Tuna, «Türk İşçi Sendikalarının Gelişme Seyri ve Fonksiyonları», **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1964, s. 251-253

(45) Dr. Toker Dereli, **The Development of Turkish Trade Unionism**, İstanbul, İ. Ü., 1968, s. 95

Çukurova gibi kapitalist tarımsal işletmelerin yoğunlaştığı bölgelerde modern ücretli kırsal emek ortaya çıkmakta ve *sanayi işçisi* ile *tarım işçisi* arasında *bütünleşme* gerçekleşmekteydi. Türkiye'de 1927/1965 döneminde tarım kesimindeki toplam işbulma düzeyinin yüzde 111 oranında büyümesine karşılık sanayi kesimindeki işbulma artışının yüzde 380 oranına erişmesi, modern işçi sınıfının ortaya çıkış hızının bir başka göstergesidir.

ÇALIŞAN NÜFUSUN SEKTÖRLERDEKİ GELİŞMESİ (1000 kişi)

	1927	1935	1945	1955	1960	1965	1927-1965 dönemindeki gelişme (%)
Tarım	4.368	6.480	5809	9.446	9.737	9.750	111
Sanayi	299	656	674	989	1.267	1.425	380
Ticaret	257	218	279	341	403	470	83

Kaynak: DİE., ilgili yıllar nüfus sayım sonuçları.

ÇALIŞAN NÜFUSUN 1963-1967 DÖNEMİNDEKİ GELİŞMESİ (1000 kişi)

	1963	1964	1965	1966	1967	1963-1967 dönemindeki gelişme (%)
Tarım	9.853	9.843	9.768	9.901	9.940	2.2
Sanayi	1.124	1.197	1.197	1.304	1.424	35.8
İnşaat	319	349	379	415	472	47.9
Ticaret	418	453	471	491	498	19.3
Ulaştırma	253	283	301	321	339	34.3
Hizmetler	759	867	935	1.003	1.066	40.4

Kaynak: DPT, **İkinci Beş Yıllık Plan**, s. 129

İşçi sınıfı özellikle Türkiye’de kapitalistleşmenin *planlı* olarak geliştirildiği dönemde yepyeni *iş alışkanlıkları* edinmiştir. Sanayide yeniden yaratılan değeri sürekli olarak büyüten bu etken, kapitalizmin gelişim düzeyiyle doğrudan ilgilidir. 1938/1967 döneminde, *işgücü başına verim*’deki artışın yüzde 450 oranına eriştiği görülür. Bu, 1988 yılında belli bir sürede ancak 1 birim mal üreten işçinin, 1967 yılında aynı sürede, 4.5 birim mal üretebildiği anlamını taşır⁴⁶. Verimdeki önemli artış, bir yandan sanayileşmede modernleşmenin, maki-neleşmenin, büyük birimlerde *rasyonel* üretime geçişin, öte yandan da işçinin niteliğindeki gelişimin ürünüdür.

SANAYİDE KİŞİ BAŞINA YARATILAN DEĞER (1948 fiyatlarıyla)

Yıllar	Çalışan sayısı (bin kişi)	Yaratılan değer (milyon TL.)	Kişi başına değer (TL.)
1938	660	685	1.040
1948	700	926	1.320
1958	1.200	1.701	1.420
1967	1.424	6.479	4.620

Kaynak: DİE, **Türkiye Milli Geliri**.

İşçi sınıfı’nın, yığınsal büyümesine ve artan iş alışkanlığına karşılık, Türkiye’de yaratılan gelirden kendine düşen payı yükselttiğini söylemek zordur. 1964/1969 döneminde en yüksek ücretlerin ödendiği kamu kesiminde bile sigortalı işçilerin *reel* ücret artışlarının 1964’te yüzde 9.4’ten ibaretken, 1969’da yüzde 5.5’e gerilediği ortaya çıkar. *Kamu* kesimi ile *özel* kesimde ödenen ü-

(46) Özlem Özgür, «Üretim Güçlerinin Gelişme Düzeyi», **Emek**, No: 6, Kasım 1970, s. 69-70

**KAMU VE ÖZEL KESİMDE
SİGORTALI (*) İŞÇİ REEL ÜCRETLERİ (**) (TL.)**

Yıllar	Özel Sektör		Kamu Sektörü	
	Gerçek ortalama günlük ücretler	Yıllık Artış (%)	Gerçek ortalama günlük ücretler	Yıllık Artış (%)
1964	12.23	+ 4.8	12.11	+ 9.4
1965	12.53	+ 2.4	13.06	+ 7.8
1966	12.76	+ 1.8	14.08	+ 7.8
1967	13.02	+ 2.0	14.90	+ 5.8
1968	13.38	+ 2.7	15.87	+ 6.5
1969	15.02	+ 12.2	16.75	+ 5.5

Kaynak: DPT, 1971 Yılı Programı.

- (*) Sigortalı işçi kapsamına, özel ve kamu kuruluşlarında çalışan gündelikçi teknik personel de katılmıştır.
- (**) Yasalar gereği belirlenen asgari ücretler, sigortalı işçilere ödenen günlük gelirden daha alt düzeyde görülmektedir. Bunun nedeni ise sigortalı işçi kapsamına kamu ve özel kuruluşlarda çalışan gündelikçi teknik personelin katılmış bulunmasıdır.

**SEKTÖRLERE GÖRE KAMU VE ÖZEL KESİMDE
ORTALAMA SİGORTALI İŞÇİ ÜCRETLERİ**

Sektörler	1 9 6 7			1 9 6 8			1 9 6 9		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
Tarım									
Balıkçılık	31.42	13.21	29.47	29.28	20.99	28.34	38.91	15.90	36.26
Sanayi									
(İmalat)	29.53	23.18	24.75	30.80	24.85	27.06	34.75	30.31	31.80
Madencilik	2.77	21.30	22.33	28.49	23.80	27.09	28.03	25.17	27.01
İnşaat	27.92	26.26	27.09	31.11	27.19	29.03	33.71	30.82	32.15
Elektrik -									
Havagazı	24.12	24.28	24.14	26.03	24.50	25.85	29.31	36.37	28.98
Ticaret	33.21	28.95	29.53	35.85	30.74	31.45	37.00	33.16	33.72
Ulaştırma	35.19	27.44	31.56	38.30	28.64	33.72	41.47	35.01	38.42
Hizmetler	31.23	25.47	27.57	33.73	27.30	29.79	37.69	31.40	33.96
Toplam	27.97	24.43	25.83	31.14	26.23	28.27	37.25	30.71	32.13

Kaynak: Sosyal Sigortalar İstatistik Yıllığı, 1967, 1968, 1969

retler arasında, *özel* kesim işçileri aleyhine önemli eşitsizlik bulunduğu da gözlenir. Bunlar *sermaye birikimi* süreciyle birlikte ele alındığında hiç de yadırganmayacak sonuçlardır. Sayılarındaki artış dolayısıyla işçi sınıfına ödenen ücret toplamı artmış, ama bu artış sanayi kesimindeki büyümenin gerisinde kalmıştır. Bunlar, kapitalizmin doğal sonucu olan *artık değer oranı*'nın, sanayileşmeye bağlı biçimde yükselişinin kanıtlarıdır.

Ne var ki, daha 1970'ler başlarında Türkiye'de yılda 14 milyon kişiyi aşan toplam işgücünün en azından 2 milyonu *işsiz*'di. Yurt dışında bulunan bir milyon dola-yındaki Türkiye'li işçi, işsizlik baskısını ülkede ancak bu ölçüde hafifletebilmişti. İş bekleyen büyük işçi yığınları, Türkiye kapitalizminin gelecekteki *ucuz emek* stoklarını da oluşturur. Sistem, ücretlerin aşırı yükselişini böyle bir ortamda istemediği gibi, iş verimliliği ile ücretler arasında ilişki kurulmasından da söz açar. Kapitalist birikim sürecinin yarattığı üretim fazlası ve mal stok-ları ile düşük ücret yönündeki baskılar arasındaki çelişki böylece işçi sınıfı açısından, ilginç bir sorun olarak gündeme yükseliyordu.

İşçi sınıfının durumu için XX. yüzyıl ikinci yarısında varılabilecek genel sonuç şu olmaktadır:

aa) Türkiye'de işçi sınıfı, nitelik bakımından küçümsemeyecek bir gelişim düzeyine erişmiştir. Genellikle, *ücret* savaşını vermekle yetinen büyük çoğunluğa karşılık, öncü bir grupta *kendi için sınıf* olma doğrultusunda özelemler de belirlemiştir.

bb) Üretim araç ve gereçlerinin gelişimi, işçide iş alışkanlıklarını ilerletmiş ve işgücünün üretkenliğini yükseltmiştir. Bu, kapitalist toplumda *artık değer oranı* nı arttıran vazgeçilmez bir etkidir.

cc) İşçi sınıfı, *sendikal* örgütleniş ötesinde, giderek *politik örgütleniş* ve savaşımaların eşğine gelmiştir.

c) *Küçük burjuvazi*: Geri kalmış bütün toplumların modernleşme sürecinde, genellikle bilgi ve kültür düzeyi en yüksek sosyal grup olarak *küçük burjuvazi* önemli roller oynar.

Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlığını kazanma aşamasındaki bütün toplumlarda, asker ve sivil bürokrasi başta olmak üzere *küçük burjuvazi*, ilerici bir *orta sınıf* olma savıyla tarih sahnesine çıkmıştır⁴⁷ Bu rol, geri ülkelerde çokluk ulusal nitelik taşımayan burjuvaziyi aşma pahasına gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de ise daha Osmanlı toplumsal düzeninden beri *kendine özgü* bir yeri bulunan orta sınıf, Cumhuriyet’in ilk yirmibeş yılında iktidara ortak olmuş, daha sonraki yirmibeş yılda ise sistemi, kendi mantığı içinde, rasyoneleştirici baskılarda bulunmuştur. Ne var ki, küçük burjuvazi’nin toplumsal yapının derinden altüst olduğu anlarda, varolan sistemin dışına taşarak, sınıfların üstünde ve kenarında bir *hakem* rolü oynama eğilimi, çoğu kez gözlemlendiği gibi, Türkiye’de de klasik bir *halk/aydın çelişmesi*’ne döndürülme olasılığını daima bağrında taşır. XX. yüzyıl sonları Türkiye’sinin belki de en stratejik sorunu, küçük burjuvazi’nin böyle anlarda genel eğilimlerinin benimseyebileceği yol ve yönlerdir.

Türkiye’de özellikle bürokrasi’nin ülke yönetimindeki payının 1960’lardan sonra arttığı bir sır değildir. *Planlı kalkınma*, aynı zamanda, *bürokrat* ve *teknokrat* ara tabakanın ekonomik mekanizma üstünde belirli ölçüde egemen olması gibi bir sonuca yol açar. Devlet hiz-

(47) Prof. Dr. Mehmet Gönübol, *Dış Politika/İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika Denemesi*, Ankara, Ulusal B., 1969, s. 82-83

metleri gelirleri ölçü olarak alınan bir değerlendirme, bürokrasi'nin ulusal gelir içindeki payının Türkiye'de 1951/1960 arasında yüzde 8.33 iken, 1961/1964 döneminde yüzde 9.33'e; 1965/1969 döneminde ise yüzde 9.94'e eriştiğini kanıtlar. 1961/1969 arasında ortalama yüzde 9.67'yi bulan bu pay, örnek olarak, 1970'lerin yoğun *memur eylemleri* sonucunda getirilen devlet personeli zamlarıyla daha da yükseliyordu⁴⁸. Dönemsel bunalımlar sonucu ortaya çıkan sanayi ürünleri stoklarını eritme bakımından belirli aşamalarda kaçınılmazlaşmış sayılan memur zamları, gelir dağılımı açısından ise, *sistem ile küçük burjuvazi*'nin bir bölüm üst düzey bürokrat kesimi arasında yeni ilişkiler yaratabiliyordu.

Uzun süreli bir perspektif içinde, dün olduğu gibi gelecekte de küçük burjuvazi'nin bir kanadının Türkiye'yi ileriye doğru geliştirecek davranışları benimsemesi ise, ara katmanların tarihsel konumunun bir başka uzantısı olacaktır.

d) *Köylülük*: Modern çağlar, bütün çoğulcu toplumlarda *yoksul köylülük* için kesin bir etkisizleşmeyi getirmektedir.

Modernleşme, doğal olarak tarım kesiminde emeğin yerini *sermaye yoğun* teknolojilerin almasını zorunlu kılar. Türkiye'de de kapitalizm'in aynı yöndeki rasyonelleri çoktan çalışmaya başlamış, yoksul köylüyü *özgür emek* kategorisine çevirten tarihsel mekanizmaları harekete geçirmişti. Türkiye'de verimli işletmecilik için gerekli asgari toprak büyüklüğünün gittikçe yükselmesi, kendisi için üretim yapan köylüyü sürekli topraklarından çözülmeye itmektedir. Küçük köylü mülkiyetine dö-

(48) Nuri Yıldırım, «Türkiye Toplumu ve İki Araştırma», **Emek**, No: 8, Ocak 1971, s. 47-48

nük toprak reformu gibi radikal işlemler bu süreçte ancak sınırlı bir duraklama sağlayabilir. Türkiye’de verimli işletmeciliğe uygun asgari toprak büyüklüğünün daha 1970’lerde 50 dönümün üstüne çıkması karşısında, her-kese aynı ölçüde toprak sağlayan bir reformun bile milyonlarca köylü ailesini tarım kesiminden dışarıya itmesi zorunlulaşacaktı. Kaldı ki, kırsal kesimde kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırma amacını güden *sosyalist* toprak reformlarından farklı olarak, *kapitalizm*’in rasyonellerine uygun toprak reformları verimin düşmesini değil, tersine sanayileşmeyi hızlandıracak *fazla*’ların tarım kesiminde yaratılmasını amaçlar. Ulusal gelirden aldığı pay zaten düşme eğiliminde bulunan geniş bir yoksul köylü yığını, bu koşullar altında, genellikle kentlerin emek ordusuna katılmayı ya da modern tarımsal işletmelerde ücretli işçi olarak çalışmayı yeğler. Tarımda yılda en çok yüzde 2.2 dolaylarında artan genel işbulma düzeyi, kırsal kesimde yoksul köylülük için fazla çalışma olanağı da bırakmaz. *Türkiye’nin sosyal yapısında, binlerce yıldır etkili bir güç olarak yer alan yoksul köylülüğün elli yıllık Cumhuriyet dönemi sonunda tasfiye edilir duruma gelebilmesi, hiç kuşkusuz, Cumhuriyet döneminin en somut sosyal dönüşümlerinden bir başkası olarak anılmalıdır.*

e) *Küçük esnaf ve sanatkârlar*: Türkiye kapitalizminin büyük birimler düzeyindeki üretime doğru olan genel eğilimi, *küçük imalat* aşamasındaki grupları da gittikçe etkisiz kılar.

Uluslararası model, kapitalistleşme sürecinde, küçük imalat birimlerinin ya aralarında birleşerek büyük sanayilerle bütünleştiklerini ya da belirli zanaatkârlık kollarının, özel yetenek ve sanatsal duyarlılık isteyen işlerde varlıklarını sürdürebildiklerini gösterir. Türkiye’de

kapitalizm'in gelişimi bu ikili eğilimi küçük esnaf ve sanatkâr kesiminde açıkça ortaya çıkarır. Araştırmalara göre, 1963/1967 döneminde küçük imalathanelerin üretim değeri önemli bir gelişme sağlayamamıştı. Türkiye'nin imalat sanayisinin toplam geliri, aynı sürede, indekslere göre, 100 puandan 169 puana ilerlerken küçük imalatçılığın yetersiz kalışı, bu tarihsel kategorinin de tasfiyesini hızlandırmıştı⁴⁹

Osmanlı toplumunun kuruluş dönemlerinden itibaren *ahilik* ve *lonca* sistemleri içinde tarihsel ağırlığı görülen küçük esnaf ve sanatkârlar⁵⁰ için, *yoksullaşma* süreci elbette sert tepkilere yol açabilecek bir olaydır. Gerçekten de, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de tabanı küçük esnaf ve sanatkârlara bağlı, *korporatif* nitelikte siyasal eylem programlarının belirlenmesi, toplumda çoğu kez oldukça *militan* bir yeri bulunan küçük esnaf ve sanatkârların kendilerini tasfiye eden düzene duydukları tepkilerin de bir yansımasıdır. Türkiye kapitalizminin bu *geriye dönük* tepkiye verdiği karşılık, 2 milyon esnaf, sanatkâr ve bağımsız küçük üreticiyi sosyal güvenlik kapsamına alacak *Bağ-Kur* kurumunu 1972'de uygulamaya koymak olmuştur. Bununla birlikte, küçük esnaf ve sanatkârların tepkisi özellikle etkili oldukları Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bir süre daha duyulabilecekti.

(49) Nuri Yıldırım, «Türkiye Toplumunu ve İki Araştırma», **A.g.k.**, s. 47; Doç. Dr. Tuncer Bulutay, «Türk Toplumsal Hayatında İktisadî ve Sosyal Gelişmeler», **SBF. Dergisi**, Eylül 1970

(50) Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara, SBF, 1969, s. 87 ve sonrası; Dr. Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Örgütlenmemiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara, SBF, 1971, s. 73 ve sonrası.

Açıktır ki, *kapitalizm*'in, üretim güçlerini geliştirmeye ket vuran bütün engelleri yok eden genel yasaları, XX. yüzyıl sonlarının Türkiye'sinde yürürlüğe girmiş bulunuyordu. Yeni süreç, toplumun tüm yapısının, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kurumlarının, erişilmek istenen yeni aşamalar doğrultusunda bir daha düzenlenmesini gerekli kılacaktı. Çünkü sistemin *ayakbağları*, onun gelecekte erişmek istediği hedefleri tehlikeye koymaktaydı.

Sondeyiş

2000'li Yıllar İçin Türkiye ve Geleceği

DEMOKRATİK, ÇOĞULCU BİR DÜNYA DÜZENİNDE YER ALMA SAVAŞIMI...

TÜRKİYE'ye ilişkin kalkınma planları genellikle Türkiye kapitalizmi için, 2000 yılında Batı Avrupa'nın 1946/1956 arasındaki genel düzeyine erişmeyi hedef alır. Bu hedefe erişmek, Türkiye ile ileri Avrupa ülkeleri arasında ortalama bir yüzyılı bulan gelişme farkını yarım yüzyıla indirmek anlamını taşır⁵¹.

A. Avrupa Topluluğu'yla Bütünleşme, Çoğulcu Demokrasi, Sivil Toplum ve Ötesi

Avrupa Topluluğu'yla politik ve ekonomik düzeyde tümüyle bütünleşmek ve Batı Avrupa kapitalizminin yazgısıyla özdeşleşmek isteyen Türkiye sosyo/politik yapısını *sivil toplum* ve *çoğulcu demokrasi*'ye dönüştürmek ve giderek oldukça yüksek *büyüme* hızlarına erişmek zorundaydı. Türkiye toplumunda *kapitalizm öncesi*'nden arta kalan son sosyal kalıntıları, ilişkileri ve kurumları tarih sahnesinden kaldırmak, bu bağlamda geleceğin bir diktasıdır.

Türkiye'de kapitalizmin özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında sağladığı büyük sıçramalar, geçmişin çoğu

(51) Besim Üstünel, **Kalkınmanın Neresindeyiz?**, Ankara, SBF., 1966, s. 18

kalıntılarını ortadan yok ederken, iki büyük sonucu yaratmaya adaydı ⁵²:

i) Türkiye'nin *alt* ve *üstyapısı* arasındaki tutarsızlıklar, kapitalizm daha ileri aşamalara geçmek istedikçe, sistemin ayağına takılacaktı. Toplumun dağınık yapısını daha ileri bir kapitalistleşme sürecine uygun bir bütünlüğe kavuşturmak için köklü biçimde değiştirmek, *reformlar* yapmak, böyle bir ortamda, *burjuvazi* kadar, *dış egemen ekonomiler*'in de hedefi durumuna gelecekti.

ii) Evrensel şemasına dönüşmeye başlayan Türkiye toplumunun *sınıfsal* yapısında, *emek/sermaye* çelişkilerini, belirli bazı anlarda bu temel çelişkiyi bile bastırarak kadar sertleşen *burjuvazi içi* çelişkiler izleyebilecekti.

Biribirine derinden bağlı bulunan bu iki büyük olgu, giderek, dünyanın değişim anlarında, Türk toplumunun daha ileri üretim ilişkilerine geçişinin de anahtarlarını bağrında saklar.

Bütün toplumlar için son söz, tarihle ve dünyanın nesnel koşullarıyla ilgilidir. Türkiye'nin devinimleri, bir yerden sonra, dünyanın genel dönüşüm süreçlerinin de kaçınılmaz birer parçasıdır.

Yaratıcı insan emeğine konan tüm yabancılaştırmaları aşıp derin bir bütüncüllüğü, özgürlük, birlik ve yaratıcılığı kavramak isteyen insan soyunun yazgısı, çağdaş süreç içinde giderek ağır ağır oluşuyor bile...

(52) Ali Gevgilili, «Türkiye'de Ekonomik ve Politik Yapı», **Mimarlık Dergisi**, sayı: 88, Şubat 1971, s. 37

Dizin

Açık Pazar Ekonomisi 43, 77
Adalet Partisi 93
Ağır Sanayi 78
Ahilik 105
Akdağ, Mustafa 26ⁿ
Akdeniz 21, 22, 27, 88
Altyapı 28, 31-33, 47, 48, 53,
77, 86, 87, 110
Ameleperver Cemiyeti 95
Amerika Birleşik Devletleri
32
Anadolu 21-26, 31, 32, 45, 47,
53, 70, 94, 95, 105
Anarşi 28, 84
Anayasal Hak 53
Aramal 62, 78
Ara Tabakalar 45, 59, 91
Arazi Kanunnamesi 32
Arsa Spekülasyonu 95
Artık Değer 25, 26, 67, 68, 70,
77, 101
Asker-Sivil Bürokrasi 46, 102
Asker-Sivil Yönetici Kadro
25, 26
Asya 24, 29
Aşar 46
Aşınma Payı 68
Avcıoğlu, Doğan 47ⁿ
Avrupa 24, 29, 85
Avrupa Kapitalizmi 29
Avrupa Topluluğu (AT) 78,

79, 109
Azgelişmiş Bölgeler 8
Azınlık 47
Bağ-Kur 105
Balkanlar 33
Bankacılık 30
Banka Sistemi 72
Barkan, Ömer Lütfi 27ⁿ
Batı 21, 23, 27, 31, 32, 33, 43
Batı Anadolu 45
Batı Avrupa 15, 23, 27, 29, 30,
32, 109
Batı Ekonomileri 47
Batı Kapitalizmi 30
Batılaşma 30-32
Besin Sanayisi 44
Bireysel Mülkiyet 28
Beşyıllık Kalkınma Planı 47
1961 Anayasası 91, 96
1947 Sendikalar Kanunu 96
1971 Rejimi 93, 94
1929 Dünya Bunalımı 46, 47
Birinci Beşyıllık Kalkınma
Planı 48
Birinci Meşrutiyet 32
Bizans 23, 24
Bonapartizm 93
Boratav, Korkut 88ⁿ
Bulutay, Tuncer 105ⁿ
Bulutay, Kenan 60ⁿ

Burjuvazi 15, 27, 28, 30, 31,
32, 45, 46, 51, 83, 84, 91, 93,
102, 109, 110
Burjuvazi İçi Çelişkiler 110
Bürokrasi 28, 45, 51, 59, 102,
103
Bütünleşme 51
Büyük Burjuvazi 50, 92-94
Büyük Mülkiyet 46
Büyük Şirketler 73
Büyük Toprak Sahipleri 29,
31, 46
Büyüme 52, 57, 58, 79, 85, 86
Büyüme Hızı 69, 85, 109

Cem, İsmail 93ⁿ
Ceneviz 26

Çavdar, Tevfik 22ⁿ, 33ⁿ
Çift Bozma 27, 29
Çoğulcu Demokrasi 109
Çoğulcu Dünya 109
Çoğulcu Yapı 39, 41
Çok Partili Düzen 50, 51
Çukurova 97

Demir-Çelik 48
Demiryolu Çağı 32
Demokratik Haklar 92
Demokratikleşme 52, 96
Demokratik Sosyo/Politik
Düzen 91
Derebeylik 24
Dereli, Toker 96ⁿ
Devalüasyon 60
Devlet Bürokrasisi 28
Devletçilik 47-49, 57, 59
Devlet Hizmetleri 63
Devlet Kapitalizmi 47
Devlet Sigortası 22
Dış Alım 76, 92

Dış Borç 33, 61
Dış Borçlanma 31, 32
Dış Kaynak 53, 60
Dış Kredi 52
Dış Satım 76-78, 92
Dış Pazar 32, 76-78
Dışsal Ekonomi 25, 26, 31
Dış Ticaret 26, 31, 51, 61, 62,
76
Dış Ticaret Sermayesi 28
Divitçioğlu, Sencer 24ⁿ
Doğu 21, 22, 28, 88
Doğu Akdeniz 21, 22
Dokuma 48
Dokumacılık 45
Dolaysız Vergiler 68
Döviz 61
Döviz Rezervleri 76
Dünya Ekonomisi 49
Dünya Kapitalist Sistemi 51,
52
Dünya Sistemi 17

Egemen Sınıflar 50
Ekonomik Büyüme 30, 58, 78,
87
Ekonomik Sistem 27, 79
Emek 38, 53, 70
Emeğin Özgürleşmesi 27, 29,
38
Emekli Sandığı 72
Emek/Sermaye Çelişkisi 110
Emek/Üretim Oranı 70
Emlak Rantı 95
Emlak Üretimi 51
Enflasyon 49
Erişçi, Lütfi 96ⁿ
Eroğlu, Cem 93ⁿ
Ertuna, İbrahim Özer 72ⁿ
Eski Düzen 84
Eşitsiz Gelişim 15, 16

- Eşraf 29, 93
- Faşizm 51
- Faiz 68
- Faiz Oranı 70
- Fatih Sultan Mehmet 26
- Feodal 15, 24
- Feodalizm 23, 24-26
- Finansman Kanunu 95
- Fon 48, 72
- Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 59, 60
- Gayri Safi Sermaye Oluşumu 67
- Geçiş Toplumu 83
- Gelir Dağılımı 58, 89
- Gelir Grupları 89
- Gelir Vergisi 88
- Gelişme Eşitsizliği 45, 86, 87, 88
- Genel Oy 52
- Genel Refah 58
- Grev 32, 50, 53, 96
- Gümrük Koruma 46
- Güneybatı Anadolu 71
- Güneydoğu Anadolu 88
- Haçlı Seferleri 22
- Halk/Aydın Çelişmesi 102
- Halk Tasarrufu 72
- Hammadde 31, 62
- Harp Zengini 49
- Hegemonya 93, 94
- Holdingler 73
- Hukuka Bağlı Devlet 32
- Islahat Fermanı 32
- İç Anarşi 28
- İç Bağımsızlık 78
- İç Bunalım 79
- İç Ekonomi 22
- İç Kaynak 61
- İç Pazar 38, 46, 76-78, 93
- İçsel Dinamikler 16, 26
- İç Tasarruflar 59, 60
- İç Vergiler 29
- İki Bloklü Dünya Sistemi 50
- İkinci Beşyılılık Kalkınma Planı 48
- II. Dünya Savaşı 33, 44, 48, 49, 51, 85, 96
- II. Meşrutiyet 32
- İltizam 29
- İmalat Sanayisi 30, 61, 62, 65, 67, 69, 73, 105
- İmtiyazlı Yabancı Sınıflar 48
- İnönü, İsmet 47, 49
- İpekçi, Abdi 93ⁿ
- İslâm 23, 31
- İstanbul 26, 45, 69, 70, 95
- İş Bankası 72
- İş Bölümü 37
- İş Kanunu 50ⁿ
- İşçi Dövizleri 76
- İşçi Hakları 48
- İşçi Sınıfı 30, 39, 53, 78, 95, 96, 98, 101, 102
- İşçi Ücretleri 68
- İşsizlik 101
- İşveren 69
- İzmir 46
- İzmir İktisat Kongresi 46
- Kalkınma 43, 48
- Kalkınma Kategorileri 61
- Kamu Kesimi 48, 60, 98
- Kamusal Mülkiyet 23, 24, 28, 32
- Kamu Sektörü 98
- Kapıkulu 28

Kapitalist 15, 16, 28, 30, 32,
 38, 39, 45, 52, 70, 87
 Kapitalist Ekonomi 51
 Kapitalist Toplum 50, 91
 Kapitalist Üretim Biçimi 15
 Kapitalist Üretim İlişkileri 21,
 37, 43, 46, 71, 104
 Kapitalistleşme 28, 31, 33, 36,
 46, 50, 52, 53, 57, 59, 63, 64,
 68, 71-73, 79, 84, 85, 86, 90,
 93, 96, 104
 Kapitalistleştirme 30
 Kapitalizm 15-17, 23, 25, 27-30,
 32, 37-39, 47, 48, 52, 57, 58,
 62, 69, 70, 72, 73, 77, 78, 83,
 84, 85, 87, 88, 90, 92, 93, 101,
 104, 106
 Kapitalizm Öncesi 23, 52, 70,
 84, 86, 87, 93
 Kapitülasyonlar 22, 29
 Katma Değer 68
 Kâr 61, 68
 Karadeniz 21
 Karpat, Kemal 50ⁿ
 Keleş, Ruşen 86ⁿ, 88ⁿ
 Kendi İçin Sınıf 53, 101
 Kentleşme 84, 87, 88
 Kentsel Kesim 85
 Kentsel Nüfus 86
 Kırsal Ekonomi 72
 Kırsal Nüfus 86
 Kişi Başına Ulusal Gelir 58
 Klasik Feodalizm 23, 26
 Konut Gelirleri 63, 64
 Kooperatif 105
 Kozmopolit 22, 26
 Köylülük 91, 103
 Köylünün Mülksüzleşmesi 38
 Kurdaş, Kemal 60ⁿ
 Kurtuluş Savaşı 44, 46
 Kuznets, Simon 85ⁿ

Küçük Burjuvazi 45, 48, 50,
 51, 52, 91, 102, 103
 Küçük Esnaf ve Sanatkâr
 (Bak. Zanaatkâr) 104, 105
 Küçük İktâ 24
 Küçük İmalat 104
 Küçükömer, İdris 27ⁿ, 30ⁿ
 Küçük, Yalçın 95ⁿ

 Laik 46
 Levanten 22, 26, 29, 31
 Liberal 16
 Liberalizm 46
 Lonca 105
 Lozan Sözleşmesi 46
 Maden Üretimi 44
 Mali Sermaye 73
 Manifaktür 31, 44, 45, 49
 Mardin, Şerif 105ⁿ
 Marmara 71
 Medeni Kanun 46
 Memur Eylemleri 103
 Merkantilist 27
 Metropol 87, 88
 Militan 105
 Militer Strateji 32
 Milli Koruma Kanunu 51
 Milli Mücadele 33ⁿ
 Millileştirme 48
 Mirî Toprak Düzeni 23, 46
 Modern Kesim 71, 72, 78
 Modernleşme 31, 32, 45, 70,
 98, 103
 Modernleştirme 31
 Modern Teknoloji 70
 Mogol 24
 Mülksüzleşme 38, 45
 Müsadere 49
 Mütegalibe 47, 93

 Nüfus Artışı 27, 85

Nüfus Patlaması 58, 84, 85

Okyanus 27

Ordu Yardımlaşma Kurumu
72

Ortadoğu 27, 33

Orta Sınıf 102

Osmanlı Devleti 22, 23, 24, 25,
27, 31, 33

Osmanlı Ekonomik Düzeni
25-28, 43, 44, 102

Osmanlı İmparatorluğu 22,
23, 31-33

Osmanlı Sosyal Yapısı 25, 26

Osmanlı Toplumunu 22, 28, 43,
44, 105

Osmanlı Toplumsal Düzeni
21, 30, 102

Ökçün, Gündüz 44ⁿ

Özel Kesim 48, 68, 98, 101

Özel Mülkiyet 32

Özel Yatırım Fonları 50, 72

Özel Sektör 99, 100

Özel Tasarruf 60

Özgür Emek 46, 103

Özgür Köylü 24

Özgür, Özlem 68ⁿ, 98ⁿ

Pakistan 89

Pazar İçin Üretim 37, 38, 53,
71

Petrol Üretimi 65

Petrol Ürünleri 65

Planlı Dönem 72

Planlı Kalkınma 60, 63, 71,
102

Pluralist (Bak. Çoğulcu) 51

Politik Düzen 77

Politik Örgütleniş 102

Politik Yapı 59

Rant 49

Rantiye Sınıfı 95

Refah 58, 59, 85

Reform 46, 110

Rostow, W.W. 61ⁿ, 77ⁿ

Rusya 85

Sabit Sermaye 49, 67, 70

Sanayi Burjuvazisi 53, 73,
92-95

Sanayi Devrimi 16, 27, 30

Sanayi İşçisi 97

Sanayi Kapitalizmi 31

Sanayileşme 31, 38, 43, 44, 49,
53, 62-64, 72, 76, 78, 79, 98,
101

Sanayi Sermayesi 45

Sanayi Üretimi 44

Sarc, Ömer Celâl 88ⁿ

Schumpeter, Joseph A. 15,
16ⁿ, 83

Selçuklular 21-24

Sendikacılık 50

Serbest Rekabet 16

Serf 23

Sermaye Birikimi 24, 48, 49,
53, 69, 70, 76, 78, 88, 91,
101

Sermaye Piyasası 30, 72, 73,
95

Sermaye Yoğun Teknoloji
103

Sermaye Yoğunluğu 70, 73,
78, 94

Sivil Toplum 109

Sivil ve Asker Yönetici Kadro
(Bak. Asker-Sivil) 25, 26

Sosyal Devlet 91

Sosyal Sınıflar 16, 17

Sosyal Sigortalar 72

Sosyal Sistem 27

- Sosyalist 50
Sülker, Kemal 96ⁿ
- Şanda, Hüseyin Avni 33
- Tansuğ, Sezer 28ⁿ
Tanzimat Fermanı 32
Taşra Eşrafı 46
Tarım 49, 61, 63
Tarım Burjuvazisi 93, 94
Tarım Ekonomisi 37
Tarım İşçisi 97
Tarım Kredisi 70
Tarım Üretimi 44
Tarım ve Ticaret Burjuvazisi 53
Tefeci Sermayesi 30, 71, 93
Tekelleşme 53, 73, 78, 94
Teknokrat 102
Tek Partili Dönem 50
Tek Partili Rejim 51
Tekelci Kapitalizm 16
Tımar 24
Ticaret Burjuvazisi 29, 92-95
Ticaret Sermayesi 30, 51, 71
Toplu Sözleşme 50
Toplu Pazarlık 96
Toprak Aristokrasisi 23, 24
Toprak Reformu 71
Tuna, Orhan 51ⁿ, 96ⁿ
Turan, Osman 22ⁿ, 24ⁿ
Tüketim 38, 62, 67, 78
Türk İngiliz Ticaret Sözleşmesi 43
Türkiye Cumhuriyeti 39, 43, 44, 72, 91, 96, 102, 104
Türkiye İktisat Kongresi 46
Türkiye Kapitalizmi 45, 48, 49, 54, 67, 76, 77-79, 84-89, 94, 95, 103-105, 109
Türkmen Boyları 23
Tütengil, Cavit Orhan 84ⁿ
- Ucuz Emek 71, 85, 101
Ulusal Burjuvazi 47
Ulusal Gelir 48, 58, 59-63, 87-89, 103
Ulusal Sanayileşme 31
Uzmanlaşma 38, 39
- Ücretli Emek 49, 50
Ülgener, Sabri F. 29ⁿ
Üretici Güçler 45, 59, 106ⁿ
Üretim Araçları 38, 78, 89, 95
Üretim İçin Üretim 78, 95
Üretim İlişkileri 43
Üstünel, Besim 109ⁿ
Üstyapı 32, 46, 53, 77, 109
Wayne, S. Vucinich 25ⁿ
- Yabancı Sermaye 32, 60, 61
Yakındoğu 22
Yapısal İkilik 28
Yarı-Feodal 92
Yaşa, Memduh 48ⁿ
Yatırım 77
Yeniçağ 26
Yerli Sermaye 47
Yerli Tarımsal İşletmeler 30
Yığınsal İletişim Araçları 84
Yıldırım, Nuri 103ⁿ, 105ⁿ
Yücekök, Ahmet 106ⁿ
- Zanaatkâr, Zanaatkârlık 31, 43, 44, 104, 105

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ ve SOSYAL SINIFLAR ALİ GEVGİLİLİ

OSMANLI TARİHSEL DÜZENİNDEN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA SOSYO/EKONOMİK YAPININ ÖZELLİKLERİ ve ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'NİN GELİŞİM DÜZEYİ

İnsan soyunun binlerce yıllık gelişim sürecinde, kapitalizm, toplumların önüne, kendisinden önceki bütün ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ayakbağlarını silip süpürerek, tarihi ilerleten ve değiştiren bir güç olarak ortaya çıktı.

Türkiye beşyüz yıl önce çağının en etkin ve güçlü toplumları arasında yer alırken, ilk kez Batı Avrupa'da oluşmaya başlayan kapitalist oluşum süreçlerinin dışında kaldı. Dünyanın Sanayi Devrimi'ni yaşadığı dönemlerde, Türkiye ancak "Avrupa'nın Hasta Adamı" durumuna düştü.

Anadolu, içine sürüklendiği çeşitli iç ve dış etkenler altında daha ileri üretim ilişkilerine neden açılmamış; Cumhuriyet Türkiye'si, çağdaş bir yapıya ulaşabilmek amacıyla hangi aşamalardan geçerek neler yapmıştı?

Türkiye giderek nerelerdedir ve 2000'li yıllar gündeme ne gibi gelişme olasılıklarını sunmaktadır?

Ali Gevgilili, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar** adlı yapıtında, bütün bu sorunları çağdaş sosyal bilimlerin ışığında sorgulayarak, yanıtlarını araştırıyor...

BAĞLAM

ISBN 975-7696-05-6